

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗБІРНИК МЕТОДИЧНИХ ВКАЗІВОК

до семінарських занять
з дисципліни **“ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ”**
для студентів денної та заочної форм навчання
за спеціальністю: 101 “Екологія”
освітньої програми: “Екологія, охорона навколишнього середовища та
збалансоване природокористування”
Рівень вищої освіти – бакалавр

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні групи забезпечення
спеціальності 101 “Екологія”
Протокол № 8
від «15» 05 2023 року
Голова групи А.В. Чугай (Чугай А.В.)

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри екології
та охорони довкілля
Протокол № 8
від «4» травня 2023 року
Завідувач кафедри Сафранов Т.А.

Одеса - 2023

Збірник методичних вказівок до семінарських занять з дисципліни “Екологічний туризм” для студентів денної та заочної форм навчання за спеціальністю 101 “Екологія” освітньої програми: ”Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”.
Рівень вищої освіти - бакалавр./ Нагаєва С.П., к.геогр.н., доцент – Одеса: ОДЕКУ, 2023. –68с.

З М І С Т

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ.....	5
ВСТУП.....	6
ПЕРЕЛІК ТЕМ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	8
ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОТУРИЗМУ.....	8
2 ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ.....	11
3 КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ТУРИЗМУ.....	20
4 РЕСУРСИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ.....	25
5 НАСЛІДКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	34
6 ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ВИКОНАННЯ ЕКОТУРІВ.....	42
7 МАРКЕТИНГ У ЕКОТУРИЗМІ.....	48
8 РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ.....	50
9 ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	57
ПЕРЕЛІК ТЕМ ДОПОВІДЕЙ НА СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....	63
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА.....	64

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ

НПС - навколишнє природне середовище
ЕС- екосистема
ПР – природні ресурси
ПУ – природні умови
РР – рекреаційні ресурси
ПС – природна система
ВБУ – водно-болотні угіддя
ВВП – валовий внутрішній продукт
ОРП – оздоровчо-рекреаційний потенціал
РП - рекреаційний потенціал
ТРС - територіальна рекреаційна система
ЗР- забруднювальна речовина
ШР – шкідлива речовина
ЕТ - екологічний туризм
ПЗФ – природно-заповідний фонд
ЗТ – заповідна територія
РЛП – регіональний ландшафтний парк
СКК - санаторно-курортний комплекс
ГІС – географічна інформаційна система
СР – сталий розвиток
ОВНС - оцінка впливу на навколишнє середовище
ВТО (WTO) - Всесвітня туристська організація
IUCN - Міжнародна спілка по охороні природи
ЗМІ - засоби масової інформації

ВСТУП

Дисципліна “Екологічний туризм” викладається при підготовці бакалаврів за спеціальністю 101 “Екологія” освітньої програми: “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”.

Метою вивчення курсу “Екологічний туризм” є: вивчення теоретичних і практичних аспектів використання природно-рекреаційного потенціалу територій і акваторій для розвитку екотуристичної діяльності, спрямованої на задоволення оздоровчих потреб суспільства; підвищення ефективності раціонального природокористування (особливо об’єктів природно-заповідного фонду); принципів сталого розвитку екологічного туризму.

Завдання дисципліни “Екологічний туризм” - формування у студентів, майбутніх фахівців у галузі екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування теоретичних знань та практичних навичок щодо оцінки природно-рекреаційного потенціалу територій, виявлення причин та негативних наслідків впливу екологічного туризму на навколишнє середовище.

Після освоєння цієї дисципліни студенти повинні *знати*:

- світовий досвід розвитку екологічного туризму;
- основні види екологічного туризму та перевага їх застосування враховуючи особливості природних умов регіонів України;
- вплив екологічного туризму на навколишнє середовище та напрями його зниження;
- наукове забезпечення розвитку екологічного туризму;
- принципи організації екотуристичної діяльності;
- основні напрями в індустрії екології;
- критерії якості туристичного продукту;
- принципи сталого розвитку екологічного туризму.

Студенти повинні *вміти*:

- застосувати екологічні знання при організації екотуристичної діяльності;
- використовувати оцінку можливого негативного впливу рекреації на об’єкти природно-заповідного фонду;
- розробляти заходи щодо оптимального використання природно-рекреаційних ресурсів.

Компетентність. Розуміння сучасних тенденцій і регіональних пріоритетів розвитку туризму в цілому та окремих його форм і видів.

Результати навчання. Пояснювати особливості організації рекреаційно-туристичного простору. Розробляти, просувати та реалізовувати туристичний продукт.

Головною формою організації вивчення дисципліни “Екологічний туризм” є лекції, практичні(семінарські) заняття та самостійна робота над програмою курсу.

Програма проведення семінарських занять передбачає усне опитування за темами лекційного курсу та підготовку студентами доповідей.

Метою методичних вказівок є надання допомоги при підготовці до семінарських занять з дисципліни “Екологічний туризм”. Вони дозволяють студентам денної форми навчання самостійно підготуватись до усного опитування під час семінарських занять, а студентам заочної форми – розмістити відповіді по темах на сайті кафедри екології та охорони довкілля у системі Енавчання ОДЕКУ (за посиланням <http://dpt09s.odeku.edu.ua/course/view.php?id=29>).

Мета методичних вказівок – допомога студентам у самостійній підготовці до практичних (семінарських) занять

В методичних вказівках за темами лекційного курсу розкрито основний базовий матеріал, який студентам необхідно знати при вивченні дисципліни “Екологічний туризм”. Також методичні вказівки можуть бути використані при підготовці до модульних контрольних робіт.

ПЕРЕЛІК ТЕМ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1 ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОТУРИЗМУ

Стислий огляд розвитку туризму, на основні етапи становлення екологічного туризму, економічні передумови розвитку туризму в світі і в Україні.

Якщо провести аналіз розвитку організованого туризму у світі, що зародився завдяки звеличуванню дикої природи, то слід зазначити, що в числі перших напрямків туризму були подорожі у світ дикої природи. У середині XIX ст. Томас Кук почав організовувати подорожі у Шотландські гори, які і на сьогоднішній день залишаються одними з останніх місць дикої природи в Європі. А в 1863 р. той же Томас Кук запропонував перше організоване сходження на гору Монблан. У чималому ступені таким подорожам сприяли американські, англійські і російські письменники-романтики, які прославляли красу дикої природи і чудовий світ альпійських верховин, полонин і лугов. І на американському континенті подорожі у світ дикої природи стали популярними після того, як мандрівники, дослідники і натуралісти опублікували записки про свої незвичайні пригоди під час експедицій у дику природу.

У Росії в другій половині XIX ст. велика увага приділяється екскурсійній діяльності у світ природи. У цей період набуває широкої популярності спілка аматорів природознавства з філіями в багатьох містах, Кримський гірський клуб, Кавказьке гірське товариство. У Росії широко поширюється гірський туризм. І так само, як в інших країнах світу, значну роль у залученні людей до пізнання визначних природних пам'яток зіграли знамениті вчені-натуралісти, письменники і мандрівники, які вивчали, описували і прославляли природні достоїнства Росії.

За всіх часів існували культури, що обожнюють природу і вважають людину її частиною. Таке відношення до природи, наприклад, характерне для Японії. У багатьох країнах світу існує ця ідея, так само як і ідея того, що подорожі у природу можуть бути використані в природоохоронній діяльності. Особливо цей напрямок став розвиватися в Америці в середині XIX ст.

У туристичному бізнесі став зосереджуватися великий капітал, відбувалася концентрація виробництва, виникали готельні низки, виділялися туроператори і туристські консорціуми, будувалися туристичні центри. Великий капітал, вкладаючи значні кошти в розвиток туризму, вимагав одержання максимального прибутку, причому в найкоротший термін.

При цьому природний ландшафт і місцеве населення враховувалися лише як передумови, як засіб для досягнення мети. Такий односторонньо

орієнтований розвиток туризму, що одержав назву “жорсткого туризму”, негативно впливав на стан довкілля і соціокультурне середовище, на соціальну структуру місцевого населення. Переважно за цією схемою відбувався розвиток туризму в останні десятиліття .

Тим часом, серед фахівців туристського напрямку із середини 70-х рр. ХХ ст. критика “жорсткого туризму” зростала. І, зрештою, на гребені цієї критики формулюється поняття і філософія “м'якого туризму”.

У 1980-х рр. мексиканський економіст-еколог Гектор Цебаллос-Ласкурья запропонував термін “екологічний туризм”. Таким чином, майже одночасно й у Старому, і в Новому Світі було сформульоване уявлення про туризм, сумісний з екологічними і соціальними вимогами, тобто відповідальний перед природою, що сприяє її захисту, що підвищує екологічну культуру мандрівників, що виконує просвітницьку функцію, що дбайливо відноситься до традиційних культур і соціуму місцевого населення.

Офіційний статус у Новому Світі ЕТ одержав у 1990 р., а з ним і право скликання власного щорічного міжнародного симпозіуму, створення власних некомерційних організацій для його підтримки. Екотуристичне суспільство зі штаб-квартирою у Вашингтоні служить центром розвитку дослідницької, інформаційної і стратегічної діяльності. Майже одночасно, у 1991 р., у Бонні спільними зусиллями численних природоохоронних організацій Німеччини, Швейцарії й Австрії був утворений союз “Екологічний туризм у Європі”.

У колишньому СРСР термін “екотуризм” уперше був використаний на Байкалу ще в 1985 р., коли Іркутське бюро міжнародного молодіжного туризму “Супутник” запропонувало на всесоюзний туристський ринок “Екотур по Кругобайкальській залізниці”. Тоді це викликало не лише запитання, але й критику.

З початку 1990-х рр. питаннями ЕТ усе частіше почали цікавитися московські й іркутські вчені. У 1993-1994 рр. у Берліні і на Байкалу пройшла серія російсько-німецьких конференцій по ЕТ, потім Всесвітній банк профінансував розробку “Генерального плану розвитку екотуризму в регіоні озера Байкал”; одночасно проекти по ЕТ на Байкалу здійснювали ряд американських організацій і організацій з інших країн (ESD, SIERRA CLUB, RALLEY INTERNATIONAL та ін.).

Туризм – це одна з найбільших і найдинамічних галузей світової економіки, на яку припадає майже 6% світового валового національного продукту (ВВП), 7% світових інвестицій і 5% усіх податкових надходжень

В даний час туризм у світі розвивається дуже динамічно і є самою розгалуженою індустрією у світі. За останнє десятиліття чисельність туристів у рамках міжнародного туристичного ринку збільшилася на 80%, зросли обсяги прибутків від туризму.

Туристичним лідером серед регіонів світу в даний час є Європа. Частка доходів 10 туристично розвинених європейських країн в обсязі доходів 20-ти найбільш популярних країн світу складає 53,0%, а в цілому

частка Європи у світовому обсязі доходів від туризму - 52%.

З прийняттям у 1995 р. Закону України “Про туризм”, а також відповідних доповнень і змін в подальшому, вперше в історії України туризм розглядається одним із пріоритетних напрямків національної економіки і культури. При цьому в Законі відзначено, що державна політика в області туризму в числі інших мір передбачає залучення громадян до ознайомлення з історико-культурною і природною спадщиною країни, а також забезпечення раціонального використання і збереження туристських ресурсів. Але не меншого значення туризм буде мати і для збереження і поліпшення здоров'я населення.

Концепція ЕТ має практичну значимість з огляду перспективи розвитку ринку екологічного турпродукту в Україні і повинна ґрунтуватися на основних принципах сталого туризму.

Екологічний туризм в даний час у світовому масштабі займає значну частку серед інших видів туризму – за різними оцінками – від 30 до 80%. В останні десятиліття важливою рисою сучасного споживача в розвинених країнах світу є екологізація світогляду, яка привела до усвідомлення слабкості НПС.

У Швейцарії це знайшло відображення в “Концепції туризму”, розробленій в 1979 р. засновниками ЕТ, ученими-екологами І. Криппендорфом і Р. Юнгком. Концепція проголошує пріоритет “м'якого” чи “екологічного” туризму над іншими видами туризму [3].

Значного розвитку цей напрямок туризму досяг у США після другої світової війни, коли держава з метою скорочення потоку туристів, що бажають відпочивати у Старому Світі, а також Азії й Африці.

Починаючи з 1950-х років, ЕТ є потужним фактором перетворення відсталих, провінційних районів світу в процвітаючий край. Яскравим прикладом є Тіроль - гірський район, що перетворився з області, що потерпала від бідності, на один із найбільш процвітаючих районів Альп за рахунок будівництва широкої мережі доріг, що відкрила його для туризму.

Практично у всіх державах розвинутого туризму існує значна диференціація екологічних турів за рівнем комфортності, тривалості і т.д., що дозволяє запропонувати послуги ЕТ в значному діапазоні цін для населення з різним рівнем доходів. Широко розвинені соціальні види туризму: сімейний туризм, туризм для дітей і підлітків, благодійні тури для інвалідів і дітей-сиріт.

Значні труднощі виникають у використанні для цілей ЕТ рідкісних і цікавих природних ділянок і територій (крім вже організованих національних парків і інших резерватів, що знаходяться у володінні держави) із-за приватної власності на землю.

Цю проблему владні структури вирішують шляхом поступового викупу приватних земель, а також спільних договорів і компенсаційних розрахунків із власниками. Значна увага приділяється підготовці кадрів ЕТ. Приміром, технологічні інститути Франції видають вищий технологічний спеціалізований диплом по таких спеціальностях, як

консультант по ЕТ, економіці і праці.

Величезне значення для країн, орієнтованих на туризм, має реклама. Давно визначено, що інформування споживачів про туристські можливості своєї країни, регіону, місцевості є першою метою, якої слід домагатися при освоєнні ринку. Зокрема, у Франції існує 1500 муніципальних бюро по туризму, що поширюють як локальну, так і загальнонаціональну інформацію з усіх видів туризму.

Широкий розвиток ЕТ в усьому світі призвів до усвідомлення того факту, що саме природні і культурні цінності є головним надбанням народу, що забезпечує, крім величезної естетичної насолоди і гуманного відношення до живого, і значний економічний прибуток. Тому уряди і місцеві органи керування багатьох країн приймають радикальні, часом вольові заходи для запобігання руйнування, виснаження і деградації ресурсів екологічного туризму. За будь-які порушення режиму з туристів стягується штраф, причому штрафні суми за порушення, що виникли в заповідних і близьких до них місцях, сягають дуже великих розмірів.

У цілому ж, прогресивно налаштоване світове співтовариство пропагує в даний час наступний постулат: „Природа - загальне надбання людства. Можна дістати прибуток, користаючись природою і її ресурсами, але необхідно забезпечити їхню передачу прийдешнім поколінням”.

Саме в зв'язку з уразливістю екотуристських ресурсів народилася всесвітньо-відома теза Е. Скотта: 1) не беріть із природи нічого, крім знятих *фотографій*; 2) не залишайте нічого, крім *слідів ніг*; 3) не убивайте нічого, крім *часу*.

Світовий досвід розвитку екологічного туризму можна врахувати і при плануванні розвитку формування ринків послуг у цій галузі в Україні.

Питання для самоперевірки

1. Коли і як почався розвиток масового туризму?
2. У чому суть “жорсткого” туризму?
3. Хто вперше запропонував термін “екологічний туризм”?
4. Які тенденції розвитку сучасного туризму?
5. Які передумови становлення екологічного туризму?
6. У чому полягає зв'язок між туризмом, суспільством і станом довкілля?

2 ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Основні поняття у галузі екологічного туризму нерозривно пов'язані з понятійно-термінологічним апаратом рекреаційної географії, основні положення Закону України “Про туризм”. Відпочинок, рекреація, туризм, екотуризм, екскурсії.

Основні поняття у галузі ЕТ нерозривно пов'язані з понятійно-термінологічним апаратом рекреаційної географії. До фундаментальних понять рекреаційної географії насамперед, відносяться: вільний час, відпочинок, рекреація і туризм.

Вільний час - необхідна умова розвитку рекреаційного процесу. Вільний час - динамічна категорія, що носить риси визначеної епохи, класу і соціальної групи; він змінюється як у обсязі, так і за змістом.

Розподіл вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний є важливим у методичному відношенні, тому що є основою при вивченні структури відпочинку і використання вільного часу для рекреаційних цілей. Диференційований у такий спосіб вільний час дозволяє розглядати рекреаційну діяльність по періодичності і територіальній ознаці. Використання вільного щоденного часу і повсякденна рекреація (відпочинок) безпосередньо пов'язані з житлом і міським середовищем, їхньою просторовою організацією. Щотижнева рекреація залежить від розміщення приміських рекреаційних об'єктів. Використання вільного щорічного часу пов'язано з розміщенням рекреаційних об'єктів, в основному курортного типу.

Можна виділити дві основні функції вільного часу: 1) функція відновлення сил людини, що поглинаються сферою праці й інших непорушних занять, і 2) функція духовного (культурного, ідейного, естетичного) і фізичного розвитку. Відновні функції (психофізіологічні) включають: харчування, сон, рух. Вони виконують функції простого відновлення психофізіологічних параметрів. Функції розвитку (духовно-інтелектуальні) включають: оздоровлення, пізнання, спілкування.

Відомо, що *відпочинок* відновлює працездатність людини, знижує нервові і психічне збудження, а в людей фізичної праці - і фізичне напруження. У широкому розумінні слово “відпочинок” - це будь-яка людська діяльність, що не спрямована на задоволення насущних потреб. Відпочинок виступає як вибірккову форму життєдіяльності людини в аспекті фізіології, психології, гігієни. Разом з тим, відпочинок є частиною громадського життя населення, що дозволяє визначити його як соціальну категорію. Діяльність людини під час відпочинку може бути класифікована таким чином: 1) діяльність, яка пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття спортом, прогулянки); 2) аматорські заняття - полювання, рибна ловля, збирання грибів і ягід, колекціонування і т. ін.; 3) прилучення до світу мистецтва (відвідування театрів, концертних

залів, художніх галерей, музеїв і ін., а також творчість у сфері мистецтва - художня самодіяльність, заняття живописом, карбуванням, художнім випилюванням та випалюванням і т. ін.); 4) пізнання світу дикої природи і щиросердечний відпочинок у НПС; 5) інтелектуальна діяльність (самоосвіта, читання літератури, газет, перегляд журналів, телепередач і ін.); 6) спілкування по інтересах за вільним вибором; 7) розваги, що носять або активний (ігри, танці), або пасивний (відвідування видовищ) характер; 8) подорожі заради задоволення.

Поняття *рекреація* краще і повніше відбиває зміст такого роду вибіркової життєдіяльності людей у вільний час. Рекреація (від лат. *recreacio* – відновлення) - розваги, відпочинок, зміна дії, що виключають трудову діяльність і характеризують простір, зв'язаний з цими діями. Отже, термін “рекреація” характеризує не тільки визначені види вибіркової життєдіяльності людей у вільний час, але і той простір, у якому вони функціонують. Звідси, “рекреація” - це сукупність явищ і відносин, що виникають у результаті використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної і культурно-розважальної діяльності людей у період добових, тижневих і річних життєвих циклів на спеціалізованих територіях, що знаходяться поза населеним пунктом, які є місцем їхнього постійного проживання. У цьому сенсі визначено відбита не тільки здатність до переміщення, міграції, але і вся сукупність явищ і відносин, пов'язаних з цим переміщенням і перебуванням людей, у тому числі економічна діяльність і весь техніко-економічний апарат для їхнього обслуговування. Рекреація може бути *короткочасною* (з поверненням на нічліг у місця постійного проживання) і *тривалою* (понад одну добу, з нічлігом поза місцем постійного проживання). Територіально короткочасна рекреація, як правило, обмежується природною зоною в радіусах одно- чи двогодинної пішохідної чи транспортної досяжності, а здійснення тривалої рекреації територіально практично не обмежене і можливе в широких межах від функціональних зон даних населених місць до глобальних масштабів.

Рекреаційна діяльність - діяльність людини у вільний час, яка здійснюється з метою відновлення фізичних і психічних сил, а також для його всебічного розвитку і така, що характеризується, у порівнянні з іншими напрямками діяльності, відносною розмаїтістю поведінки людей і самоцінністю її процесу. Рекреаційна діяльність здійснюється у вільний час, що складається з двох частин: 1) дозвілля або час для відпочинку і 2) час для більш піднесеної діяльності. За суспільною функцією і технологією у рекреаційній географії виділяють лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну та інші види рекреаційної діяльності.

Сукупність явищ, пов'язаних з рекреаційною діяльністю, розглядається як *територіальна рекреаційна система* (ТРС).

Умовою розвитку рекреації є наявність *рекреаційного потенціалу* (РП) – сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов для рекреаційної діяльності. Рекреаційна діяльність здійснюється на основі *рекреаційних ресурсів* (РР).

Рекреаційні ресурси – природно-антропогенні об'єкти (явища), які використовуються для оздоровлення, відпочинку і рекреації. Вони поділяються на три групи: 1) *природні* (клімат, рельєф, земельні і водні ресурси, рослинний і тваринний світи і т. ін.); 2) *культурно-історичні* (археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва тощо); 3) *соціально-економічні* (економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна і перспективна територіальна організація господарства, рівень забезпеченості обслуговування населення, структура населення, трудові ресурси, особливості розселення, рівень розвитку транспортної мережі і т. ін.).

За своїм змістом *тривала рекреація* збігається з таким ємним поняттям як туризм.

Туризм - (від фр. *tourisme* - прогулянка, подорож) - один зі способів проведення вільного часу поза постійним місцем проживання. Як правило, туризм - поняття більш вузьке, ніж відпочинок чи рекреація. У сучасній науковій літературі під терміном „туризм” прийнято розуміти сукупність відносин і явищ, що виникають у результаті подорожі і перебування людей поза своїм постійним місцем проживання, якщо перебування не перетворюється на тривале; чи проживання і тимчасове заняття заради заробітку. Таким чином, під туризмом розуміють усі види рекреації, зв'язані з виїздом на визначений час (24 години і більш) за межі постійного місця проживання. У поняття туризм включається: власне туризм (подорож за визначеним маршрутом, екологічні екскурсії, походи, подолання природних перешкод і ін.); санаторно-курортний і оздоровчий відпочинок; поїздки у з ділових і комерційних цілях і т.д. Однак, не вважаються туристами в конкретній місцевості військові, дипломати, транзитні пасажери (тобто ті, хто знаходиться в іншому місті, скажемо, на вокзалі в очікуванні свого потягу).

Закон України „Про туризм” (1995, №324/95-ВР; Про внесення змін до Закону України „Про туризм” від 18.11.2003 №1282-IV) визначає *туризм* як „тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових чи інших цілях без зайняття оплачуваною діяльністю в місці перебування”[4].

З цього визначення, що прийнято в усьому світі й у нас в Україні, ясно, що туристи - це не тільки ті, хто йдуть у багатоденний похід з ночівлями. Якщо ви приїхали в гості до родичів на кілька днів, поїхали на

змагання, відпочиваєте в санаторії, берете участь в олімпіаді в іншому місті, відправилися на кілька днів у похід чи на екскурсію в інше місто, відпочиваєте на дачі, - у всіх цих випадках можете себе зараховувати до туристів.

Таким чином, поняття „відпочиваючий” („рекреант”) більш широке, чим поняття „турист”, тому що перше включає і тих осіб, що вільний час проводять у будинку, а друге - усіх, хто використовує вільний час за межами постійного місця проживання. Рекреанти, що відвідують та чи іншу місцевість, населений пункт, але не залишаються там на нічліг, вважаються „екскурсантами”. Під екскурсією розуміється вилазка, поїздка, прогулянка, відвідування пам'ятників культури, музеїв, підприємств і т.д.; це форма і метод отримання знань.

Поняття „туризм” і „екскурсія” дуже тісно зв'язані між собою. *Екскурсії* стали невід'ємною частиною обслуговування туристів практично на всіх маршрутах. Турист подорожує на потязі - на стоянках його вже чекає екскурсовод; він пливе на теплоході - і йому розповідають про місця, що зустрічаються на трасі маршруту. І в його самостійній подорожі, і в поході вихідного дня, і на турбазі, і в туристському готелі - скрізь мандрівників очікують екскурсії, що роблять відпочинок ще більш цікавим, різноманітним, змістовним. Представляючи собою невід'ємну частину практично кожної туристської подорожі, екскурсії визначають його пізнавальне значення. Їхня популярність обумовлюється тим, що вони подають необхідну інформацію про визначні місця, без якої кожна подорож, будь-яка поїздка перетворюється в нудний, малоцікавий захід. Екскурсії не тільки подають інформацію з усіх питань, що можуть зацікавити туриста під час подорожі чи знайомства з тією чи іншою ЕС, або місцевістю, визначною пам'яткою, вони є однією з форм культурно-масової роботи серед населення. Екскурсії оперативні, вони відгукуються на усі важливі, актуальні події, що відбуваються в країні в області політичного, економічного, екологічного і культурного життя. Їхня тематика багата і різноманітна. Існує багато видів туристичних екскурсій.

Питання для самоперевірки

1. Що таке вільний час і відпочинок?
2. Що таке рекреація, рекреаційна діяльність?
3. Що відноситься до рекреаційних ресурсів?
4. Наведіть визначення поняття “туризм”.
5. Наведіть визначення „екскурсія”.

3 ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТЬ І ВИЗНАЧЕНЬ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Визначення понять «екологічний туризм» різними авторами. Принципи сталого розвитку екологічного туризму.

Дотепер йдуть суперечки про те, що таке ЕТ. З цього приводу часто виникають різні дискусії і розбіжності. Насамперед, це зв'язано з тим, що назва цього виду туризму складається з двох дуже різних слів - екологія і туризм. У кожного свої поняття, цілі, задачі, але насправді, вони тісно взаємозалежні, особливо зараз, коли якість НПС залишає бажати кращого. Ці поняття невіддільні один від одного тому, що сучасний туризм, усе ж таки наносить шкоду стану довкілля. Туристи задоволення своїх потреб ставлять вище за турботу про природу, вони усе ще не розуміють, що руйнування НПС веде до підриву сталого туризму, як галузі економіки.

Екотуризм у різних регіонах світу трактується по-різному. Великий вплив на де справляє стан ПР регіонів (країн). Наприклад, у країнах Європи (Італія, Іспанія, Франція, Німеччина, Голландія) політику спрямовано на створення максимального комфорту для життя людини: зведення осель, мостів, вирубка лісів під супермаркети і будинки відпочинку, розвиток транспорту і т.д. У результаті стаються зміни природних ландшафтів, забруднюються повітря і води, скорочуються площі лісів, утворюються техногенні пустелі - усе це наслідки причинами серйозних порушень природного балансу. З цієї причини європейська концепція ЕТ наголошує на сталість туризму, на збереження тих ПР, що ще в якомусь ступені залишилися.

Інше трактування і визначення ЕТ, розроблене природоохоронними організаціями Австралії: досить великі лісові масиви, різноманітна флора і фауна, обмежена кількість заповідників, більше 1000 *природних територій і об'єктів з особливим статусом охорони* (далі у тексті - *заповідних територій* - ЗТ). І австралійське визначення більше спрямоване на пізнання природи, ознайомлення з її особливостями, відпочинок на природі з емоційними, естетичними задоволеннями.

Суспільство екотуризму США, а це, як відомо, одна із найрозвиненіших передових країн, дає визначення, де основний упор теж робить на м'який, сталий туризм, на збереження і підтримку природних умов.

Існують також і інші визначення, але якщо проаналізувати їх усі, те можна виділити риси, що усі ці визначення поєднують. Отже, ЕТ повинний бути: 1) заснованим на використанні ПР; 2) екологічно сталим, тобто не наносити шкоду НПС; 3) націленим на екологічне виховання і освіти людей; 4) збереження місцевого соціокультурного середовища; 5) екологічно ефективним і забезпечуючим сталий розвиток регіонів.

Міжнародна спілка по ЕТ (The International Ecotourism Society) у 1991 р. сформулювала одне з перших понять „екотуризму”: „Екотуризм – це відповідальна подорож у природні екосистеми, що зберігає навколишнє середовище і підтримує стале життя місцевих жителів”.

З нагоди проведення Міжнародного року екотуризму ВТО й інші міжнародні організації, що співробітничать у цьому питанні, прийняли рішення використовувати концепцію ЕТ, що має на увазі „усі форми туризму, при яких головною мотивацією туристів є спостереження і спілкування з природою і які сприяють збереженню навколишнього середовища і культурної спадщини, справляючи на них мінімальні впливи”.

Згідно до законів про туризм, що прийняті в ряді країн східної Європи і, насамперед СНД, ЕТ – це, перш за все, подорожі, здійснювані з метою екологічного виховання і освіти туристів. Тим часом, сучасні умови вимагають вкладати в поняття ЕТ інший, більш широкий зміст, не обмежуючись цілями екологічної освіти. Акцентування уваги тільки на екологічному вихованні і освіті створює спокусу відносити до ЕТ усі подорожі з природознавчими цілями. З цієї причини відвідування музеїв природи практично завжди прирівнюють до форми ЕТ. Але дійсних екотуристів навряд чи захоплять опудала тварин чи мисливські трофеї, представлені в експозиціях багатьох музеїв природи. Головна мета екотуриста – це використання екологічних ресурсів, у т.ч. інформаційних і відчуття функціональних властивостей ЕС дикої природи.

На честь Міжнародного року екотуризму ВТО визначила наступні задачі: 1) підвищення інформованості державної влади, приватного сектора, цивільного суспільства і споживачів щодо потенціалу ЕТ у наступних областях: покращення охорони природної і культурної спадщини; підвищення рівня життя місцевих громад у сільських районах і в зонах, що примикають до охоронюваних територій; стимулювання пізнання і дбайливого відношення до природи, культури корінних народів і до біологічної і культурної розмаїтості; 2) сприяння сталому розвитку ЕТ як обов'язковій умові одержання позитивних вигод, очікуваних від цього виду діяльності; 3) поширення методів і прийомів планування, управління, регулювання і моніторингу ЕТ для забезпечення його довгострокової сталості; 4) сприяння поширенню позитивного досвіду в сфері ЕТ; 5) розширення можливостей для ефективного маркетингу і просування.

екотуристських напрямків і продуктів на міжнародних ринках; 6) сприяння поширенню мінімальних стандартів якості, а також авторитетних і порівнянних систем сертифікації для постачальників екотуристської продукції і послуг.

Фахівці у галузі туризму вважають, що сталому розвитку (СР) туризму може сприяти задоволенню економічних, соціальних і естетичних потреб, зберігаючи при цьому культурну самобутність і підтримуючи екологічні процеси. Він може забезпечити потреби теперішніх хазяїнів і гостей, а також зберегти і навіть сприяти поновленню туристських ресурсів в інтересах майбутніх поколінь. Це позитивна сторона справи. У той же час СР туризму припускає прийняття ряду важких політичних рішень, заснованих на складних соціальних, економічних і екологічних компромісах. Виходячи з цього, місцеві планові органи в провідних туристичних центрах можуть дотримуватись при використанні цього новаторського підходу в рішенні практичних задач на місцевому рівні наступних основних принципів:

Екологічна сталість - сумісність розвитку зі збереженням біологічної розмаїтості, підтримкою екологічних процесів і відновленням ландшафтних і біологічних ресурсів.

Соціальна і культурна сталість - відповідність місцевої моралі, місцевої соціальної структури населення, сумісність розвитку зі збереженням культурних і людських цінностей, зміцненням місцевої самобутності, збільшенням суспільного контролю над якістю життєвого середовища.

Економічна сталість - економічна вигода селу, регіону шляхом створення робочих місць і відрахувань від туристичної діяльності. Забезпечення економічної ефективності розвитку з застосуванням тих методів управління використанням ресурсів, що не торкаються інтересів майбутніх поколінь.

Сьогодні в регіонах України необхідно впроваджувати науково обґрунтовані й екологічно орієнтовані форми туристичної діяльності, що містить у собі як створення нових маршрутів на ЗТ, так і екологізацію інфраструктури, що вже діє у нас. Це особливо важливо для того, щоб мінімізувати можливий негативний вплив на навколишнє середовище.

Отже, організований ЕТ здатний дати можливість населенню не тільки користатися унікальними природними об'єктами і територіями, але і зберегти їх для майбутніх поколінь.

Будучи найважливішим інструментом сталого розвитку, ЕТ дозволяє вирішити триєдину задачу: 1) збереження біологічної розмаїтості, особливо в охоронюваних ЕС планети; 2) сприяння сталому використанню біоресурсів, створенню робочих місць; 3)справедливий розподіл вигод від ЕТ органами місцевого управління і місцевим населенням, одержуючи їхню інформовану згоду і повну участь у плануванні і керуванні екотуристським бізнесом.

Однак, для забезпечення максимальних вигод від розвитку ЕТ, зведення до мінімуму негативних впливів на природні ЕС всі зацікавлені сторони повинні взяти на себе зобов'язання щодо виконання на погодженій основі у своїй діяльності визначених умов і рекомендацій: 1) ЕТ повинен сприяти охороні і поліпшенню природних територій і СР прилеглих територій і угруповань; 2) ЕТ вимагає здійснення спеціальної політики, стратегій і програм для кожної країни, регіону і території; його не можна стійко розвивати просто копіюючи те, що зроблено в інших місцях, не говорячи про те, що не можна допускати його розвиток на основі безладу і анархії; 3) для ЕТ вимагаються практичні й ефективні системи координації між усіма зацікавленими сторонами, включаючи уряд, приватні підприємства і місцеві співтовариства; 4) планування ЕТ повинне містити в собі чіткі критерії територіального зонування, включаючи ЗТ, зони низького і середнього впливу (ці критерії повинні чітко втілюватися в життя; їх повинні дотримувати всі сторони); 5) фізичне планування і дизайн екотуристських об'єктів, особливо малих готелів і інших засобів розміщення, ресторанів, інформаційних центрів у національних парках і т.д., повинні здійснюватися таким чином, щоб не допускати чи зводити до мінімуму будь-який негативний вплив на природне і культурне середовища; 6) транспортні засоби і комунікації, які використовуються в екотуристських районах, повинні мати низький рівень забруднення (у цих районах варто категорично заборонити види спорту з використанням гучних чи сильно забруднюючих видів транспорту); 7) екотуристична діяльність на ЗТ повинна здійснюватися виключно відповідно до правил поведінки в таких районах; 8) у планах управління варто враховувати той факт, що ці зони будуть використовуватися туристами, і в них слід передбачити стійке використання й організацію відвідувань; 9) варто установити належні юридичні й організаційні механізми з метою сприяння ефективної організації щодо участі місцевих співтовариств і малого бізнесу в усьому екотуристичному процесі, включаючи визначення політики, планування, управління і моніторинг; 10) варто також впровадити організаційні, фінансові, податкові та інші механізми, що дозволять залишати значну частку доходів від ЕТ у відповідному місцевому співтоваристві направляти їх на природоохоронні цілі; 11) слід забезпечувати такий ЕТ, що є вигідним, економічно сталим і прибутковим бізнесом; 12) усі сторони, пов'язані з екотуристичним бізнесом, повинні усвідомлювати витрати, що відносяться до зм'якшення потенційних негативних наслідків. Такі витрати повинні враховуватися в техніко-економічних і фінансових аналізах усіх екотуристських проектів до фактичного інвестування; 13) при розвитку ЕТ потрібно особливо жорстко забезпечувати дотримання загальних туристичних нормативів і кодексів,

поєднуючи і моніторинг із роз'яснювальними кампаніями серед підприємців і туристів, навчанням постачальників послуг, а також передбачити санкції до порушників; 14) варто приділяти увагу перспективам обов'язкового впровадження систем сертифікації екотуристських об'єктів і видів діяльності, хоча б на регіональному і (по можливості) на загальноєвропейському рівні для того, щоб гарантувати відповідність їхньої якості принципам сталості; 15) освіта і професійна підготовка є обов'язковими умовами сталого розвитку і управління ЕТ (для ЕТ потрібні висококваліфіковані гіді-екскурсоводи, які, переважно, повинні бути корінними жителями відповідного району); 16) еко туристи потребують докладної і спеціалізованої інформації як до, так і під час поїздки; 17) у рекламних матеріалах по ЕТ повинна міститися достатня інформація про очікувані враження, на які можуть розраховувати туристи, включаючи відомості про флору, фауну, рельєф, геологію і, у цілому, про відвідуваний ЕС.

Таким чином, сталий туризм – це напрям розвитку туризму, який базується на принципах СР, забезпечує усі нагальні потреби і який забезпечить потреби майбутніх поколінь. Сталий туризм: включає зберігання природних ресурсів і умов, бережливе відношення до біорізноманітності, довкілля і соціокультурного середовища. Тому сталий туризм може бути як екологічним, так і іншого типу.

Слід зазначити ще один аспект. Усім нам варто пам'ятати, що ЕТ, імовірно, більш ніж будь-який інший сегмент туризму має потребу в особливій інфраструктурі і специфічним рішенням, які би відбивали унікальний характер кожного приймаючого центра ЕТ. І якщо усі ланки суспільства будуть працювати на взаємній повазі до прав унікальної дикої природи, культур і самобутності народів – такий ЕТ стане реальним інструментом сталого розвитку в ХХІ ст.

Питання для самоперевірки

1. Наведіть еволюцію визначення „екологічний туризм”.
2. Які задачі Міжнародного року екотуризму?
3. Які принципи і специфічні особливості екотуризму?
4. Які принципи сталого розвитку туризму?

3. КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ТУРИЗМУ

Класифікаційні ознаки туризму. Особливості екологічного туризму, агротуризму, зеленого туризму, сільський туризму, бедвотчинг.

Класифікаційними ознаками туризму можуть бути: мета, характер організації, термін і тривалість подорожі, засоби пересування, способи розміщення, якісний склад учасників подорожі і т. ін. Але вирішальне значення все ж належить меті подорожі. Правда, подорожуючи, турист ставить перед собою не одну мету. Але в залежності від індивідуальних потреб туриста одна з них стає домінуючою. Класифікаційними ознаками туризму також можуть бути: значення, характер організації, суспільна функція і технологія, тривалість подорожі, інтенсивність туристських потоків, вік учасників, соціальні групи, спосіб пересування і т.д.

За характером організації туризм підрозділяється на: *а) організований (плановий); б) самодіяльний; в) неорганізований („дикий”)*.

Туристи задовольняють свої потреби по-різному. Вони можуть одержати відповідний набір послуг за посередництвом туристської фірми чи без її участі, оплатити поїздку з комплексним обслуговуванням завчасно чи кожної послуги окремо в міру користування нею на місці. Строго регламентовані подорожі, запропоновані туристичними фірмами і реалізовані звичайно на умовах попередньої оплати і називаються організованим туризмом.

Організовані туристи отримують тури по заздалегідь погоджених маршрутах, термінах перебування, обсягу наданих послуг через спеціальний туристський збутовий апарат. Одні з них віддають перевагу турам з комплексним обслуговуванням, інші обмежуються частковим туристським обслуговуванням, купують, наприклад, курсівку тільки на харчування.

Самодіяльні туристи працюють у контакті з туристськими організаціями. Цей контакт може виявлятися по-різному: у наданні туристськими організаціями консультацій по проведенню подорожі, видачі на прокат туристського спорядження, іноді доставці туристів до початку маршруту і т.д.

На відміну від самодіяльних туристів, *неорганізовані („дикі”) туристи* не пов'язані ніякими взаємними зобов'язаннями з різного роду посередниками - громадськими організаціями чи туристичними фірмами. Вони подорожують на принципах повної самодіяльності і самообслуговування.

Розрізняють *індивідуальний* і *груповий туризм*. Подорож однієї людини чи окремої родини (до п'яти чоловік, як правило) за власним планом - це індивідуальний туризм, подорож групи людей (шість-сім чоловік і більш) - це груповий туризм. Групові подорожі, як правило, організуються на основі спільності інтересів їхніх учасників. Це можуть

бути тури археологічної, мистецтвознавчої, історичної чи екологічної тематики, колективні подорожі.

По ознакою рухливості туризм поділяється на *стаціонарний і кочовий*. Кочовий туризм припускає постійне пересування, зміну місцеперебування. Тут перебування носить підпорядкований характер. З ростом технічних можливостей транспорту підсилюється тенденція до кочового туризму, схильність туриста до „споживання простору”.

Туристи відвідують ті чи інші туристські центри, здійснюючі різні подорожі. Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До *міжнародного туризму* відносяться: *в'їзний туризм* - подорожі в межах України особи, що постійно не проживають на її території, і *виїзний туризм* - подорожі громадян України і особи, що постійно проживає на території України, в іншу країну. *Внутрішнім туризмом* є подорожі в межах території України громадян України і особи, які постійно проживають на її території.

З огляду на цілі, умови, напрямки і масштаби розвитку сучасного туризму Г.А. Папірян [9] підрозділяє його на ряд категорій:

1. *Етнічний туризм* - це подорожі, здійснювані з метою вивчення культури і способів життя рідкісних чи екзотичних народностей. Вони складаються із відвідування помешкань, культових церемоній і можливої участі у релігійних ритуалах.

2. *Культурний туризм* - подорожі, здійснювані з метою вивчення, а якщо можливо, і участі в житті зникаючих племен. У цьому випадку туристський центр організує дегустацію блюд у сільських готелях, костюмовані фестивалі, фольклорні танці, демонстрацію предметів мистецтва і ремесла.

3. *Історичний туризм* - тури, що включають ознайомлення з визначними пам'ятками країн, музеями, соборами. Наприклад, він охоплює всесвітньо відомі історичні пам'ятники Рима, Єгипту чи Греції. Задачі цього виду туризму полегшуються тим, що визначні культурні пам'ятки знаходяться у великих містах чи у безпосередній близькості від них. Деякі визначні пам'ятки, зокрема, обладнані засобами для організації масового туризму.

4. *Рекреаційний туризм* - це подорожі, організовані з метою відпочинку, тобто прийняття сонячних ванн, плавання, соціальних контактів в спокійній обстановці, участі у спортивних іграх. Такі зони відпочинку часто розташовуються біля моря, де є обладнані пляжі, береги, що поросли пальмами, чи на гірських схилах, вкритих снігом і т.д.

5. *Діловий туризм* - це подорожі, що починаються з метою участі в конгресах, зборах, семінарах і інших важливих заходах. Подорожі, виконувані з діловими цілями, можуть комбінуватися з іншими (приведеними вище) видами туризму.

6. *Екологічний туризм* залучає мандрівників у недоторкані, іноді віддалені місця світу. Він подібний до етнічного туризму, однак акцент тут робиться на визначні природні пам'ятки. Подорожі, здійснювані з метою „спілкування з природою”, в основному мають географічний характер. На місцях туристам пропонуються подорожі пішою дорогою чи на конях, альпінізм, плавання на каное, проживання в табірних містечках, фотографування прекрасних видів природи тощо.

Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; *екологічний (зелений)*; сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо. Особливості здійснення окремих видів туризму встановлюються законом (стаття 4 Закону України „Про туризм”). На нашу думку, така диференціація видів туризму носить досить умовний характер (наприклад, ЕТ водночас може бути культурно-пізнавальним, лікувально-оздоровчим, підводним, гірським тощо).

Найрізноманітніший за своїми масштабами і різновидами, туризм став невідворотним явищем сучасного життя. Існує широке коло різновидів туризму: культурний та пізнавальний (в історичних місцях), оздоровчий та спортивний (в приморських і гірських районах), зелений (на ландшафтних територіях), сільський та агротуризм (в сільських місцевостях).

Агротуризм (зелений туризм) набув у країнах Заходу чималу популярність. По-перше, жителі багатьох країн уже наситилися історичними пам'ятниками й екзотичними островами і стали звертати увагу на мальовничий сільський пейзаж у себе під боком. По-друге, турбота про здоров'я, що для багатьох є абсолютно пріоритетною, вимагає проводити за містом і уїк-енди, а щотижня за місто далеко не наїздишся.

На думку фахівців, на Заході сьогодні сформувалися два види зеленого туризму – „змішаний” і „чистий”. Перший спирається на фермерські господарства, що вирощують худобу й овочі і додатково приймають туристів. Це дає приблизно 25% прибутку фермерській родині. Причому більша частина цих коштів реінвестується в обладнання будинку, відновлення інтер'єра, створення умов для гостей. У свою чергу, агротуризм забезпечує зайнятість господарки. Хазяїн ферми в цій справі відіграє другорядну роль. Наприклад, у Польщі такі фермерські господарства користуються пільгами - їм надане право приймати вісьмох чоловік одночасно без сплати податків із заробленого таким шляхом.

Однак, більше виграють господарі, що живуть уздовж оживлених трас і спеціалізуються винятково на туристичних послугах. Їх будівлі використовуються як пришляхові міні-готелі. Там створені такі ж умови, як і у готелях: з обов'язковим сніданком, пранням і прасуванням одягу.

У залежності від пропонованого туристичного „пакету”, природних умов і попиту на них у різних регіонах України спонтанно формуються осередки зеленого туризму. Наприклад, Сколевський район на Львівщині, що славиться відомим центром гірськолижного спорту Славським, служить однією з таких моделей органічного розвитку „знизу”.

В Україні для сприяння розвитку сільського туризму пішов зустрічний процес щодо організації зон зеленого туризму „зверху”. Вибирали, насамперед, сільські території, де „простоюють” райські куточки, і селяни, окрім звичайної праці, готові надавати будинок, їжу і послуги приїжджим. Це типова європейська практика агротуризму, характерна, зокрема, для Польщі, Франції, Німеччини.

Однак, для того щоб розвивати агротуризм на кваліфікованій і законній основі необхідні чітка законодавча база і підготовка фахівців. На жаль, зараз в Україні немає чітких законів, що спрямували б сільських „туроператорів” у прозоре правове поле. Поки що єдиний і дуже умовний спосіб їх „детенізації” - членство в Союзі сільського туризму, який на суспільних засадах поставляє клієнтів, захищає і навчає господарів і потроху рекламує їх садиби. Під дію регуляторних документів підпадають тільки курортні території. У цих рекреаційних оазисах податок на туризм зводиться до стягнення курортного збору. І то його сплата, як правило, перекладається з хазяїна на плечі самих відпочиваючих. Гість повинний підти у орган місцевої влади, зареєструватися там і сплатити суму курортного збору.

Сьогодні потенційними зеленими туристами вважаються, у першу чергу, жителі індустріального сходу України, великих міст, таких як Одеса, Харків, Львів і розвиненого заходу Європи.

Зелений туризм в основному розвивається в Карпатському краї - Івано-Франківська область (Яремча, Косов), Закарпатська (Рахов), Львівська (Скол, Славське, Східниця). „Зелені” садиби з'являються в київському і полтавському регіонах. З кожним роком спостерігається тенденція до зростання чисельності сільських туристів.

Екологічний туризм. Звично “екологічним” називають туризм, головним об'єктом якого є дика природа. При цьому більшість авторів відзначають складність проведення меж між природою і традиційною культурою і поряд із природою включають останню в об'єкти екологічного (еколого- культурного) туризму. Широке поширення набуває туризм з метою відпочинку на природі, на територіях, істотно не змінених антропогенною діяльністю. Це подорожі у відносно недоторкані чи незабруднені території з метою вивчення, милування і насолоди пейзажем, його дикими рослинами і тваринами, пам'ятками природи і культури. Таке визначення в істотній мірі орієнтує на ЕТ у межах територій з особливим природоохоронним статусом, наприклад. Поряд з охороною біологічного різноманіття, наукових спостережень за станом довкілля, об'єкти ПЗФ характеризуються особливим режимом природокористування – “м'яким”

по відношенню до природи і “жорстким” - до природокористувача.

Екотуризмом часто називають рекреаційну діяльність у межах територій (акваторій) і об'єктів ПЗФ. ЕТ характеризується орієнтацією на природні об'єкти, сталим природокористуванням, меншою ресурсо- та енергоємністю, безпосереднім впливом на соціально-економічний розвиток території. Головна мета ЕТ – це обмежена вимогами захисту довкілля рекреаційна діяльність.

ЕТ часто розглядається як альтернатива масовому туризму, тому на відміну від традиційного туризму він характеризується наступними основними ознаками: 1) наявністю унікальних природних визначних пам'яток, що виступають як головні об'єкти ЕТ; 2) використанням природного і культурного потенціалу території без виснажування на основі планового розвитку індустрії туризму; 3) порівняно низькою капітало-, матеріало- і енергоємністю; 4) організацією екологічної освіти і формуванням екологічного світогляду, що є однією з найважливіших задач ЕТ; 5) сприянням соціально-економічному підйому окремих регіонів і цілих держав.

Усе різноманіття видів ЕТ можна розділити на два його основних типи:

- *ЕТ межах об'єктів ПЗФ*; розробка і проведення таких турів є класичним напрямком у ЕТ, цьому відповідають тури, що відносяться до ЕТ у вузькому значенні даного терміна, їх можна віднести до „австралійської” моделі ЕТ;

- *ЕТ поза об'єктами ПЗФ*; до цього типу турів можна віднести дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму, починаючи від агротуризму і до круїзу на комфортабельному лайнері, цю групу екотурів можна віднести до „німецької” чи до „західноєвропейської” моделі.

Як і інші групи турів, екологічні тури можна класифікувати за багатьма ознаками - за способом пересування, за складом учасників, за тривалістю, стосовно границь країни проживання туристів і т.д.

Бедвотчинг, як форма екотуризму. В даний час мільйони людей в усьому світі не уявляють собі відпустки без польового бінокля й атласу-визначника птахів. Спостереження птахів у природі - особлива форма дозвілля, що стала дуже популярною в другій половині ХХ ст. у всіх цивілізованих країнах і приносить їх громадянам величезне духовне задоволення, нові знання, враження.

Шанувальників цього захоплення називають „*birdwatchers*” („бедвотчери”) - спостерігачі птахів. Серед них є колекціонери, які усе життя поповнюють власні списки зустрінутих видів птахів і змагаються „у кого більше”? Деякі чемпіони за своє життя зареєстрували більш 5 тис. видів із усіх 9600 існуючих на Землі. Сотні туристичних фірм організують поїздки на всі континенти Землі іноді тільки для того, щоб показати одного єдиного унікального птаха. Сотні магазинів забезпечують аматорів спеціальним одягом, біноклями, фотоапаратами, магнітофонами для запису

пташиних голосів, переносними укриттями; пропонують годівниці для будь-яких птахів: від грифів до колібрі.

В Україні ці тенденції тільки зароджуються. Для нашої країни такий вид ЕТ дуже перспективний, хоча саме цей вид є дуже спеціалізованим і тому трудоємким. Адже супроводжувати спостерігача за птахами обов'язково повинен фахівець з університетською освітою, який знається на птахах не гірше самого бедвотчера [14,15]. А таких фахівців не так вже і багато. В Азово-Чорноморському регіоні вони є тільки в заповідниках і національних парках, а також і у великих міських центрах, таких як Одеса, Сімферополь, Запорожжя, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Мелітополь і ін.

Питання для самоперевірки

1. Які основні ознаки класифікації туризму?
2. Що таке історичний туризм
3. Що таке етнічний туризм
4. Що таке діловий туризм
5. Що таке культурний туризм
6. Що таке агротуризм (зелений туризм)?
7. Які основні типи і ознаки екотуризму?
8. Що таке “бедвотчинг”?

4 РЕСУРСИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Основні ресурси екологічного туризму. Характеристика об'єктів природно-заповідного фонду, особливості організації екотуристичної діяльності на заповідних територіях. Етика і основні заповіді екотуризму. Екостежки.

Ресурсами ЕТ, що забезпечують його головний принцип - прагнення до пізнання довкілля і його особливостей, є:

- *компоненти природи і територіально-природні комплекси* - геологічна побудова, літологічний склад порід, сучасні тектонічні і геологічні процеси, рельєф, клімат, водні об'єкти, флора і фауна, типові і унікальні ландшафти і ЕС, рідкісні природні об'єкти;
- *історико-архітектурні і археологічні об'єкти* - уся культурна і

духовна спадщина регіону, місцевості, де історичні, археологічні, культурні пам'ятники знаходяться в безпосередньому територіальному зв'язку з природними ділянками.

Об'єктами першої групи в Україні можуть бути добре збережені типові зональні чи унікальні (азональні і інтразональні) природні ландшафти, що представляють пізнавальний інтерес. Цьому сприяє багатство природних умов країни, де представлені такі природні зони як: Полісся, лісостепова, степова, кілька варіантів висотної поясності в гірських системах Криму і Карпат.

Важливе місце в структурі зональних і азональних ландшафтів України займає екологічна мережа. 21.09.2000 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 1989-III „Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.”.

Європейська екологічна мережа включає наступні елементи:

- *природні* чи ядра ключових районів для збереження ЕС, середовищ мешкання, видів і ландшафтів європейського значення;

- *екологічні* чи коридори перехідних зон для забезпечення взаємозв'язку між природними ЕС - елементами дефрагментації природних масивів і міграційних шляхів;

- *відновлені райони*, де існує необхідність у відновленні порушених елементів ЕС, середовищ існування і ландшафтів європейського значення чи повне відновлення означених районів;

- *буферні зони*, що сприяють зміцненню мережі і її охорони від впливу негативних зовнішніх факторів.

Природно-заповідний фонд складає основу ресурсів екотуризму.

Природні території (акваторії) і об'єкти з особливим статусом охорони є основою існування і розвитку ЕТ, що використовує весь потенціал унікальних ЕС.

Частина заповідності є важливим екологічним і соціальним показником, підвищення якого сприятиме екологічній стабільності, збереженню генофонду країни. ЗТ можуть стати найбільш важливою ланкою в розвитку ЕТ, оскільки мають до цього цілий ряд передумов: 1) розташовані в найбільш мальовничих і привабливих, цікавих з пізнавальної точки зору місцях; 2) володіють у якомусь ступені сформованою системою прийому й обслуговування туристських груп, наміченою і відпрацьованою системою туристських маршрутів, що визначилася практикою організації просвітительської роботи; 3) мають у своєму розпорядженні визначену інфраструктуру, забезпечити транспортом, персоналом і системами зв'язку; 4) усталене відношення у місцевого населення, яке вже склалося до конкретного природного резервату й існуючим на його території екологічним обмеженням на господарську діяльність.

Найбільшим потенціалом для цілей ЕТ володіють державні національні природні парки і біосферні резервати, основним завданням яких, поряд з охороною ЕС і біорізноманіття, є екологічна освіта і виховання. Тим часом,

слід зазначити, що серед усіх типів об'єктів ПЗФ незвичайним є регіональні ландшафтні парки (РЛП).

Особливістю РЛП є те, що створення їх має двояку мету: охорона цінних природних куточків і організація умов для ЕТ, спостереження за птахами і просто відпочинку на природі. Саме в цій категорії поєднуються дві найважливіші функції – охорона природи і збереження історико-культурних об'єктів. Поряд з цим, найважливішою функцією РЛП також є екологічне виховання в природі і, насамперед, молоді. За своїм статусом РЛП є природоохоронною рекреаційною зоною місцевого чи регіонального рівня.

Так, у Північно-Західному Причорномор'ї, що включає Одеську, Миколаївську і Херсонську області площа ПЗФ складає близько 7%. Хоча відповідно до плану розвитку перспективної мережі природно-заповідних територій, затвердженому на регіональних (обласних) і національному рівнях, площу заповідні території в Північно-Західному Причорномор'ї, передбачається збільшити до 5,36% [15].

Роль звичайного туризму в збереженні біологічної різноманітності пасивна - зменшувати шкідливі впливи на біологічну різноманітність; однак роль ЕТ активна - позитивно впливати чи безпосередньо підтримувати збереження біологічної різноманітності. Реалізація цієї можливості і використання ЕТ як інструменту підтримуваного розвитку вимагає, окрім вищесказаного, інтеграції розвиненого туризму і охороняємої природи з економічними інтересами місцевого населення.

Створення таких умов, - це розробка і реалізація адміністраціями природоохоронних територій системи управлінських і господарських заходів, спрямованих на залучення на ЗТ туристів, туроператорів і агентів, а також створення тут високоефективної туристської інфраструктури. Іншими словами, задача природоохоронних територій - забезпечення раціонального (сталого) використання туристичних ресурсів природоохоронних територій під якими розуміються природні, історичні, соціальні і культурні об'єкти міжнародного, національного, регіонального чи місцевого значення, що знаходяться в їхніх межах і здатні задовольнити потреби туристів.

Варто підкреслити, що процес переходу до раціонального природокористування для всіх зацікавлених сторін, які беруть участь у ньому (адміністрація ЗТ, органи місцевого самоврядування, місцеве населення, туристичні агентства) носить стратегічний характер.

Туризм у ЗТ повинен бути сферою діяльності, насамперед місцевих жителів і підприємців, які здійснюють роботу не стільки під контролем ЗТ, скільки разом з нею, з метою підвищення власного рівня життя і створення основи СР місцевого співтовариства. Роль адміністрації ЗТ у сфері ЕТ повинна обмежуватися наступними базовими напрямками [13].

1. Управління рекреаційними навантаженнями. Припустимі навантаження визначаються для кожної ЗТ (об'єкту) окремо відповідно до її природних і історико-культурних особливостей. Для їхнього встановлення необхідно залучати наявні наукові розробки, що враховують умови даного регіону, а також проводити спеціальні дослідження силами власних наукових підрозділів. Гранично припустима величина рекреаційного навантаження визначається за результатами прикладних наукових досліджень, коректується за результатами екологічного моніторингу і відображується у відповідному менеджмент-плані (плані управління і розвитку) ЗТ. На основі отриманих даних вносяться пропозиції щодо змінення функціонального зонування ЗТ і визначається розташування туристських маршрутів, при якому природі ЗТ буде наноситися мінімальний збиток. У даному випадку основна мета зонування - визначення „екологічних коридорів”, по яких туристи зможуть досягти бажаної цілі чи інфраструктури природного або історико-культурного об'єкта.

2. Планування, організація і контроль потоків туристів. Планування має на меті визначення оптимального числа відвідувачів на маршрутах і комплекс заходів для збільшення чи зменшення їхньої кількості на майбутній сезон. Організація потоку туристів полягає в створенні системи взаємин ЗТ і місцевих жителів.

3. Організація обслуговування відвідувачів. Процес роботи з відвідувачами ЗТ повинен ґрунтуватися на спроможності задовольняти їх потреби.

4. Створення туристського продукту. Туристський продукт створюється адміністрацією ЗТ разом із професійними туроператорами. Продукт повинен відповідати очікуванням споживачів, тобто бути орієнтований на них безпосередньо. При розробці туристського продукту необхідно пам'ятати про те, що він повинен бути конкурентоздатним на внутрішньому і зовнішньому туристських ринках і тим самим бути більш привабливим для туристів. Ініціатива щодо пошуку туроператорів повинна виходити від ЗТ і ґрунтуватися на взаємних інтересах: ЗТ - у збереженні і раціональному використанні своїх ресурсів (у тому числі і за рахунок накопичених коштів від ЕТ), а туроператорів і турагентств - у рекламі і професійному виконанні ЕТ, екологічній освіті і вихованні туристів та одержанні прибутку. Слід починати цю роботу з місцевими і регіональними турагентствами, представниками місцевої громади, що мають інтереси, насамперед, у своєму районі і регіоні.

5.Зміст туристської інфраструктури. Керівництво ЗТ управляє процесами розвитку туристської інфраструктури шляхом участі на договірній основі в спільних проектах із суб'єктами, що хазяюють, організаціями і фізичними особами, зацікавленими в одержанні прибутків від експлуатації рекреаційних ресурсів ЗТ. Для розробки проектів необхідно залучати місцевих і регіональних фахівців з організацій по підтримці підприємництва, а також фахівців місцевих адміністрацій. Нові об'єкти туристської інфраструктури створюються виходячи з природоохоронних потреб парку чи потреб туристів.

6.Освіта населення. Інструментом залучення місцевого населення до діяльності на ЗТ повинне стати процес екологічної освіти і виховання школярів і студентів, а також місцевого населення і органів місцевого самоврядування. Місцеве населення, представлене, насамперед, сільськими жителями, у силу об'єктивних причин відрізняється інертністю і слабкою підприємницькою ініціативою. Для залучення цієї групи населення до роботи в сфері туризму потрібна чимала активність керівництва парку, разом з туроператорами і турагентствами щодо проведення тренінгів, а також навчання найбільш перспективних жителів основам підприємництва, специфіці тієї чи іншої сфери послуг і інших видів діяльності. Така робота може проводитися ефективно тільки разом з місцевими органами влади.

Роль місцевих органів влади (рівнів районних і сільських адміністрацій) у питаннях взаємодії ЗТ і місцевого населення є визначальною. Однак у даний час органи місцевого самоврядування не використовують свій потенціал повною мірою, особливо в сфері ЕТ.

Місцеві органи влади мають достатні можливості, щоб надавати юридичну й економічну допомогу місцевому населенню в його діяльності по інтеграції в туристичну діяльність. Адміністрація ЗТ і органи місцевого самоврядування можуть разом розробляти освітні програми для місцевого населення і залучати до них структури по підтримці підприємництва, забезпечувати пільгове фінансування спільних проектів у сфері туризму, сприяти у формуванні ринку сільськогосподарської продукції для наступної її реалізації відвідувачам парку, тим самим, забезпечуючи сільському товаровиробнику ринки збуту на місцях.

На регіональному рівні співробітництво з місцевими органами управління туризмом може привести до включення програми розвитку туризму ЗТ в регіональну програму по туризму, що дозволить залучити додаткові фінансові ресурси в інфраструктуру конкретної ЗТ і додатково вплине на органи у місцевої громади.

Органи місцевого самоврядування покликані сприяти розвитку природоохоронних об'єктів, розташованих на підпорядкованій їм території, тим більше лише за їхньою особистою участю можуть бути вирішені багато соціальних питань. Місцеві органи влади разом з адміністраціями

природоохоронних парків зобов'язані проводити політику, орієнтовану на підвищення добробуту населення, знаходячи, таким чином, більш широку опору і підтримку в місцевому співтоваристві.

Основними принципами сталого життєзабезпечення в сфері ЕТ можна вважати такі як: орієнтацію адміністрацій ЗТ на залучення місцевого населення до обслуговування відвідувачів; орієнтацію туристичної діяльності на задоволення потреб відвідувачів і одержання доходу; інформаційне забезпечення органів місцевого самоврядування, населення прилягаючих районів і турагентств про плани і проекти ЗТ по розвитку ЕТ; тісне співробітництво адміністрацій ЗТ з регіональними чи національними туроператорами і турагентствами; додаткове навчання і підготовка місцевих жителів до роботи з відвідувачами ЗТ силами органів місцевого самоврядування, самих територій чи приватного сектора; сприяння адміністрацій ЗТ при впровадженні збалансованого природокористування на органи місцевого самоврядування; координація дій по оптимальному використанню туристських ресурсів ЗТ через громадські координаційні органи.

Тим часом, варто зважати на ряд особливостей проведення ЕТ в межах заповідних територій. Практика показала, що розвиток туризму на ЗТ повинний ґрунтуватися на декількох ключових принципах [7].

1. *Дотримання основ заповідної справи.* Оскільки поряд з екологічною освітою ЕТ є новим видом діяльності для заповідників, він повинен базуватися на головних досягненнях заповідної науки і практики і не суперечити основам заповідної справи. ЕТ розвивається не тільки на підставі корпоративної вітчизняної заповідної культури й етики, але й на базі міжнародних принципів сталого ЕТ.

2. *Вибірковість.* Не для кожного заповідника розвиток ЕТ виправданий і рентабельний. Рішення про те, чи розвивати цю діяльність у даному конкретному заповіднику, повинне прийматися на основі ретельного експертного аналізу. Для заповідників неприйнятні масові види туризму. Потік туристів у заповідники повинний бути обмеженим і ретельно регулюватися. Це передбачає ретельний вибір оптимальних категорій відвідувачів (для багатьох заповідників найбільш перспективним представляється розвиток наукового туризму).

3. *Опора на регіональні визначні пам'ятки.* Для розвитку ЕТ повинні використовуватися, головним чином, буферні зони заповідників і суміжні території. Заповідники будуть одержувати прибуток, виступаючи як організатор екотуристичних програм на місцях, забезпечуючи відвідувачів кваліфікованими провідниками, екскурсорами і науковими консультантами з числа своїх співробітників і місцевих жителів, надавати транспортне обслуговування, започатковувати сувенірних виробів і організувати інші види екскурсійного забезпечення.

4. *Спеціалізація і кооперація.* Туристична діяльність здійснюється на методичній базі заповідників, у тісній кооперації з їх науковими й еколого-

просвітительськими відділами. Через мережу спеціалізованих кваліфікованих турагентств і туроператорів підбирається потенційна клієнтура і організуються екскурсії. Варто розробити положення про ліцензування і сертифікацію турагентств і туроператорів для роботи щодо розвитку ЕТ на базі заповідників.

5.Гроші - не головне. Одержання доходів від туризму не є основною метою ЕТ у ЗТ.

6.Рентабельність. Незважаючи на те що „Гроші - не головне”, цей вид діяльності не повинний бути збитковим для ЗТ.

Етика і основні заповіді екотуризму. Національне Одюбоновське співтовариство США розробило і закликає всіх організаторів дослідницьких екологічних турів в ЕС дикої природи, як найбільш уразливі, використовувати наступні установки.

1.Не можна втручатися в життя дикої природи і її мешканців. Не можна лякати полохливих тварин. Потрібно додержуватись маршрутів. Рослинам потрібно дати рости. Не можна перешкоджати життєдіяльності тварин. Територій багато відомих турів проходить під час сезонів розмноження тварин, організатори і гіді повинні установити і завжди дотримуватись, принаймні, мінімальної дистанції від цих тварин.

2.Туризм у природних умовах повинний бути постійним. Місцеві гіді, власники земель і представники організацій по боротьбі за охорону НПС повинні розробити і втілити довгострокові плани візитів, щоб забезпечити постійне використання живої природи. Туристи й організатори турів повинні подумати про підтримку місцевих концесіонерів.

3.Відходи не повинні впливати ні на середовище ні на естетику. Всі організатори турів повинні брати до уваги крихкість територій, при відвідуванні яких потребує правильної утилізації відходів. Якщо сміття залишилося, його слід зібрати і віднести туди, де є умови для його знищення. Кожний організатор туру в природну ЕС, на ніч чи на кілька днів, повинний передбачити винесення усього сміття, що зібралось.

4.Придбаний туристом досвід повинний збагатити його розуміння природи і із захисту довкілля. У кожній поїздці в уразливі ЕС повинні бути присутніми досвідчені, добре навчені і відповідальні натуралісти і гіді. Всі організатори повинні надати цим натуралістам досить місць, щоб на одного лідера приходилася група не більш ніж у 25 чоловік. Максимальний склад групи залежить від крихкості ЕС і в деяких випадках група з одним лідером не повинна перевищувати 10 чоловік.

5.Тури повинні допомагати охороняти природне середовище і сприяти зміцненню її природної цілісності. Під час турів оператори повинні налагоджувати контакти з місцевими екологічними організаціями. Представникам цих організацій повинна бути надана можливість брати участь у турах як лекторів і, по можливості, місцевих натуралістів.

6.Не можна купувати вироби, виготовлення яких порушує життя дикої природи. Організатори турів не повинні дивитися крізь пальці на купівлю туристами деяких сувенірів чи пам'яток. Зниження чисельності залишається

єдиною і найбільшою небезпекою для тварин.

7. Варто поважати інші культури. Організатори турів повинні пам'ятати про те, що вони - гості. Варто без нанесення шкоди спостерігати за життям дикої природи і тваринами, охороняти їхню життєдіяльність і її джерела.

Американська спілка туристичних агентств додає ще ряд заповідей для туристів:

- Пам'ятайте про крихкість Землі. Не забувайте, що якщо усі не постараються допомогти їй збереженню, майбутні покоління, можливо, уже не зможуть насолоджуватися унікальними і прекрасними видами.

- Залишайте на землі тільки сліди. Несіть тільки фотографії. Не залишайте безладдя. Не беріть сувеніри з історичних пам'ятників і природних заповідників.

- Щоб Ваша подорож стала більш значною, поцікавтеся попередньо географією, звичаями, підвалинами і культурою регіону, у який Ви направляєтеся. Знаходьте час для того, щоб послухати людей. Сприяйте діяльності по збереженню природи.

- Поважайте особисте життя і достоїнство оточуючих. Запитуйте дозволу, перш ніж фотографувати людей.

- Не купуйте виробів, зроблених з рідких тварин чи рослин: слонової кості, черепахових панцирів, шкір чи тварин тощо.

- Завжди прямуйте зазначеним маршрутам. Не втручайтеся в життя тварин і рослин.

- Цікавтеся і підтримуйте програми організацій, що працюють у сфері збереження навколишнього середовища.

- Коли це можливо, ходіть пішим ходом чи використовуйте екологічно безпечні види транспорту. Пропонуйте водіям громадських транспортних засобів виключати на паркуванні двигуни.

- Віддавайте перевагу тим готелям, авіакомпаніям, курортам, круїзам, екскурсиводам і організаторам турів, які сприяють збереженню енергії і захисту довкілля, поліпшенню якості води і повітря, вторинному використанню сировини, безпечному знищенню сміття і токсичних матеріалів, обмеженню від шуму, залученню людей до суспільної діяльності, при якій працюють досвідчені, добре навчені співробітники, віддані суворим принципам захисту НПС.

- Радьте організаціям підписуватися на екологічні видання.

Екологічні стежини. Найважливішою ланкою в інфраструктурі ЕТ, що безпосередньо забезпечує реалізацію його основних функцій, є спеціально обладнані екологічні маршрути - стежки.

Екостежини прокладаються в національних парках, біосферних заповідниках, регіональних ландшафтних парках, ландшафтних заказниках, по буферних зонах природних заповідників. Екологічна стежка як специфічна форма навчання і освіти має переваги: 1) інформація краще сприймається при відвідуванні дикої природи; 2) завдяки зоровому й емоційному сприйняттю людиною природи активізується набуття

екологічних знань і навичок; 3) відкривається можливість залучення до природоохоронної діяльності великої кількості людей.

Екостежини розрізняються за довжиною маршруту, його тривалістю, труднощами проходження, наповненістю пропонованої інформації, за формою. Переважним способом пересування є піший, але при наявності відповідних природних умов створюються „стежки для водних туристів, лижників, велосипедистів, аматорів верхової їзди”. Основним критерієм класифікації екологічних стежок є їх призначення.

Пізнавально-прогулянкові екостежини, чи стежки „вихідного дня”, як правило, мають довжину 4-8 км, знаходяться поблизу від входу в національний парк чи заповідник. Тривалість екскурсії з провідником чи з путівником 3-4 години. Пізнавально-туристські екостежини мають, значно більшу довжину (декілька десятків км) і тривалість проходження. Вони частіше прокладаються в зонах туризму національних парків і проходять їх або з провідником, або самостійно. В останньому випадку обов'язковий інструктаж з техніки безпеки і правил поведінки на природі.

Нарешті, власне навчальні екостежки, тобто маршрути для екологічного виховання. Екскурсії довжиною не більш 2-2,5 км і тривалістю не більш 3 годин проводяться, як правило, під керівництвом провідників-екскурсоводів, учених-натуралістів, фахівців-екологів. Тематика екскурсій може бути найрізноманітнішою: природознавальною, природоохоронною і т. ін. Нерідко в маршрут включаються елементи вкрай перетвореної, зіпсованої природи, щоб показати наслідки нерозумної господарської діяльності людини.

Екостежини повинні також служити для тимчасового і просторового розподілення потоків відвідувачів аби уникнути перевантаження найбільш привабливих і тому часто відвідуваних ділянок ЗТ.

Обов'язкова наявність трьох головних складових екологічної тропи: привабливість, доступність і інформативність.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть основні складові ресурсів екотуризму.
2. Які основні елементи включає європейська екологічна мережа?
3. Чому заповідні території включають найголовніші ресурси екотуризму?
4. Які ключові принципи покладено у розвиток екотуризму на заповідних природних територіях ?
5. У чому полягають основні етичні заповіді екотуризму?
6. Які існують принципи використання екоцентрів для екологічної освіти і виховання?
7. Які принципи покладено у використання екологічних стежин для екологічної освіти і виховання?

НАСЛІДКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Туризм і рекреація, як і інші види людської діяльності, спричиняють на стан довкілля певний вплив. В минулому туристична діяльність через недостатнє планування і управління призвела до численних негативних наслідків для природного середовища територіально-рекреаційних районів. Природні ресурси, які власне і приваблювали туристів у першу чергу, зараз знаходяться під загрозою деградації і виснаження.

На стан рекреаційно-туристичних ресурсів і умов негативно впливають різні техногенні об'єкти (у т.ч. самі об'єкти рекреаційно-туристичного комплексу), які приводять до забруднення атмосферного повітря, природних вод, деградації ґрунтово-рослинного покриву (у т.ч. лісів), утворення відходів і т. ін.

Основними негативними наслідками масового туризму варто визнати: ослаблення частки біологічно активних територій за рахунок інтенсивної забудови і дорожнього будівництва; забруднення повітряного басейну і природних вод за рахунок підвищення інтенсивності руху транспорту; ерозія ґрунтів, порушення флори і фауни за рахунок зміни середовища існування і прямого впливу на рослини і тварин і т. ін.

У цілому, негативний вплив ЕТ і рекреації позначається на різних природних компонентах [15]: гірських породах, мінералах і викопних органічних залишках, ґрунтах, водних ресурсах, рослинності, тваринах, санітарному стані ділянок, естетичному стані ландшафту, культурному середовищі і т. ін. Наприклад, використання моторних суден є причиною не тільки шумового забруднення довкілля, але і забруднення водних об'єктів токсичними хімічними речовинами.

Вплив еколого-туристичної діяльності на рослинність.

У результаті витоптування збільшується щільність верхнього горизонту ґрунту, змінюється вологість, об'ємна вага, пористість, що порушує хімічні і біологічні процеси, що протікають у ньому. Усе це веде до погіршення живлення кореневої системи дереві, у результаті, корені піднімаються вище до поверхні ґрунту, де існує велика імовірність механічних ушкоджень. Древа з такою кореневою системою слабшають, швидко заселяються шкідниками і відмирають, або вибираються в процесі санітарних вирубувань. При витоптуванні відбувається роздрібнення і знищення лісової підстилки і властивої їй фауни, що порушує круговорот біогенних елементів у лісі. Збільшення освітленості, через відмирання чи санітарного вирубування дерев, ущільнення ґрунту, руйнування підстилки - основні причини витиснення лісових трав луговими травами при зростанні рекреаційного навантаження. Крім того, у зв'язку з особливостями будови, лугові трави більш стійкі до витоптування.

Розвиток лугових трав веде до виникнення щільного шару з переплетених коренів трав'янистих рослин, що порушує нормальне відтворення лісу, припиняється саме поновлення деревостою. Таким чином, дерева не тільки ослаблюються і знищуються, вони втрачають можливість давати плід, вірніше, їхній плід не може вижити в умовах, що змінилися.

Витоптування сильно позначається на стані підліску, розчленовується стежками на окремі куртини, формуючи цілі комплекси, характерні для ділянок рекреаційних лісів, підданих значному навантаженню.

Трансформація природних біотопів під впливом рекреації одержала назву *рекреаційна дигресія*. Процес рекреаційної дигресії розбивається на ряд етапів, названих стадіями (Н.С. Казанская, В.В. Ланина, Н.Н. Марфенин, 1977):

I стадія. Витоптуванні до 5%. Трав'яний покрив не порушений і відповідає типу лісу. Підстилку не порушено. Підлісок і памолодь не ушкоджені і відповідають умовам існування.

II стадія. Витоптування від 5 до 10%. Трав'яний покрив мало порушений. Ярусність покриву виражена. Підлісок і памолодь задовільні і добрі. У деревостою переважають дерева доброго і задовільного стану (75-90%).

III стадія. Витоптування від 10 до 30%. Трав'яний покрив порушений, кількість лісових і лісолугових трав зменшилась. Присутні бур'янисті чи лугові трави, не характерні для умов місця виростання. Ярусність покриву ще зберігається, памолодь мало диференційована. Майже немає прорості корінних лісоутворюючих порід.

IV стадія. Витоптування від 30 до 60%. Трав'яний покрив деградує. Різко збільшується фітомаса і чисельність бур'янистих і лугових рослин. Підстилка перебуває в стадії руйнування. Спостерігається своєрідна структура у вигляді перемежування куртин підліску і памолоді, обмежених галявинами і стежинами.

V стадія. Витоптування більш 60%. Трав'яний покрив, характерний для даних умов мешкання, деградував. Застилання і фітомаса бур'янистих і лугових рослин набагато більші, ніж лісових, котрі зберігаються тільки в основинах стовбурів дерев. Підстилка - в стадії повного руйнування. Памолодь і підлісок майже цілком відсутні. Значно збільшена освітленість під покривом. Дорослі дерева, які збереглися - хворі або з механічними ушкодженнями, в переважній більшості їх коріння оголене і виступає на поверхню ґрунту.

Таким чином, навіть просте перебування великої кількості людей у лісі приводить до деградації рослинних угруповань. Але перебування людей у лісі чи на лузі, або біля річки часто буває „непростим”. Відпочиваючі, насамперед, прагнуть розлучити багаття. При цьому, з часом, повністю зникають трусок і сухостій, у залежності від умов, частково чи цілком вирубуються чагарник і молоді дерева, після чого настає черга великих дерев.

Необережне поводження відпочиваючих з вогнем нерідко призводить до катастрофічних наслідків. Пожежі - бич рекреаційних лісів. У пригородах великих міст це сотні пожеж на рік, з якими лісова охорона просто не в змозі справитися. Особливо небезпечні пожежі для сухих соснових лісів. Навіть якщо багаття, розведене відпочиваючими, не спричинить пожежі, місце вогнища не заростає ще кілька років. У місцях, популярних для відпочинку, сумарна площа місць вогнищ досягає значної величини й укупі з величезною кількістю сміття, що практично завжди залишають відпочиваючі, перетворює найкрасивіші місця у випалені, засмічені пустелі.

Вплив еколого-туристичної діяльності на тварин.

Вплив ЕТ на тварин буває дуже різним. Він може бути як прямим, безпосереднім, так і опосередкованим. Прямий вплив - це, наприклад, руйнування гнізд, вилов пташенят, загибель мурах під ногами пішоходів і колесами транспорту. До цієї ж категорії можна віднести і вплив фактора неспокою, коли присутність людини не дає можливості птахам підлетіти до гнізда аби нагодувати пташеня, чи коли постійна поява людей не дозволяє тваринам відпочивати і годуватися, що особливо небезпечно в зимовий період. Опосередкований, непрямий вплив - це, насамперед, зміна тих біотопів, у яких живуть тварини. Коли, наприклад, ліс позбавляється підліску, різко міняється стан трав'яного ярусу, усихають дерева, усе це змінює середовище існування тварини, найчастіше роблячи його менш придатним для життя. Іншими формами непрямого впливу можуть бути змінення відносин конкурування, посилення чи ослаблення пресу хижаків і т.п.

Урізноманітненні і багатопланові форми і наслідки рекреаційного впливу на тварин. Насамперед, це відбивається на успішності розплодження тварин, приводить до підвищеної загибелі молодняку, скороченні територій, якими користуються тварини в місцях з підвищеним рекреаційним навантаженням. Природно, що все це позначається на видовому складі і чисельності тварин. Одні з них стають рідкісними, як, наприклад, комахоїдні птахи. Інші ж, навпаки, масово розплоджуються, як, наприклад, сірі пацюки. У популяціях тварин міняються частки молодих і дорослих особин, співвідношення статей і інші популяційні показники.

Коли людина впливає на природу, вона і змушена усе більше коштів і сил витратити на те, щоб компенсувати чи хоча б зменшити цей негативний вплив. Однак, отут відразу виникає питання про вартість

компенсації. Як зробити так, щоб, з одного боку, ЕС можна було максимально експлуатувати, а з іншого, - вкладати мінімум коштів у її відновлення. Єдино ефективний шлях - це підтримувати в ній процеси самовідновлення, ефективно використовувати внутрішні можливості природних ЕС.

Таким чином, вплив рекреаційно-туристичної діяльності на рослинний і тваринний світи має багатобічну спрямованість. Причому, характер і ступінь впливу залежить від часу (сезонності) проведення екотурів, кількості людей у екотурі, їхньої попередньої екологічної підготовки і т. д. З метою зменшення навантаження на природні ЕС варто професійно готувати розділи оцінки впливу на НПС (ОВНС) у рамках розробки проектів маршрутів і зон ЕТ, а також вводити обмеження в тих місцях, де ця форма природокористування може нашкодити природному середовищу. Крім цього, у візит-центрах необхідно проводити постійну роботу з екологічної освіти і виховання відвідувачів природних ЕС. Заходи щодо охорони довкілля рекреаційно-туристичної діяльності спрямовані на регулювання потоків відвідувачів і режим їх перебування, на екологізацію усїєї інфраструктури на територіях (об'єктах) рекреації і туризму.

Управління процесами впливу на стан довкілля, суспільство та економіку. Цілком очевидно, що відносини між НПС і ЕТ надзвичайно близькі і тісні. Як уже підкреслювалося, при використанні методу сталого розвитку в плануванні туризму, процеси його впливу на навколишнє середовище, суспільство й економіку повинні розглядатися протягом усього періоду планування, щоб запобігти, чи щонайменше, зм'якшити негативні процеси і підсилити позитивні. Крім цього, конкретні проекти повинні розглядатися з позицій оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС), щоб запобігти виникнення серйозних проблем. Поряд з статися, у процесі планування і розвитку ці процеси повинні бути під постійним контролем і управлінням для можливого виявлення й усунення будь-яких негативних процесів до моменту перетворення їх на серйозну проблему.

Найважливішими аспектами взаємин туризму і навколишнього середовища є: 1) велика кількість об'єктів НПС як факторів залучення туристів; 2) туристські об'єкти й інфраструктура - складова частина „штучного” середовища; 3) розвиток туризму і використання регіону в туристських цілях можуть привести до впливу на НПС.

Фактори впливу, їх наслідки і прийняті мір залежать від специфіки туристських регіонів. Наприклад, надзвичайно важливо, щоб у екотуристичних регіонах (як, утім, і в будь-яких інших), були створені ефективні системи каналізації і переробки твердих відходів задля запобігання забруднення води й ін.

Процеси впливу на суспільство, культуру й економіку, як позитивні, так і негативні, тісно взаємозалежні.

Позитивні соціоекономічні результати включають:

- економічні вигоди, що зазвичай є спонукальною складають для

розвитку туризму (часто метою розвитку туризму, особливо в районах, де спостерігається економічний спад, існує прагнення створити необхідні робочі місця і збільшити доходи);

- збереження культурної спадщини регіону (у зв'язку з загальними процесами модернізації унікальний культурний характер регіону може бути втрачений частково чи цілком, якщо туризм не забезпечить визначену підтримку для його збереження, допомагати розміщувати музеї, театри й інші культурні заклади);

- відродження культурної самосвідомості місцевих жителів, які щодня виказують непідроблений інтерес до своєї культури і бажання прилучити до її досягнень туристів;

- взаємне культурне збагачення туристів і місцевих жителів.

Негативні соціоекономічні наслідки розвитку туризму можуть включати втрату потенційної економічної вигоди у випадку його безконтрольного і хаотичного розвитку, а також негативного настрою з боку місцевих жителів, якщо туристські об'єкти і служби контролюються і керуються власниками збоку. Туризм також може привести до виникнення серйозних диспропорцій в економіці і зайнятості, якщо концентрація туристських об'єктів зосереджується лише в окремих місцях без їх відповідного розвитку в інших районах країни чи регіоні, а також у результаті відтоку працівників з інших галузей економіки (наприклад, сільського господарства) у сферу туризму.

Негативні процеси впливу на культуру можуть виникнути в результаті надмірної комерціалізації і втрати справжньої самотності в сфері традиційного мистецтва, ремесел і способу життя. Проблеми, особливо в молодіжному середовищі, можуть породити так названий демонстраційний ефект. Непорозуміння і конфлікти можуть виникнути між місцевими жителями і туристами через розходження в мові, звичаях, релігійних цінностях і характері поведінки. Місцеві жителі цілком обґрунтовано можуть критикувати усе, що пов'язане з туризмом, якщо в результаті його розвитку вони втрачають доступ до своїх власних місць відпочинку й об'єктів інфраструктури.

Участь суспільства в розвитку туризму є загальним і найважливішим напрямком посилення позитивних і пом'якшення негативних процесів впливу. Це забезпечує розуміння місцевими жителями феномена туризму, їхньої участі у процесі прийняття рішень і одержанні ними вигод від туризму. Ця думка неодноразово підкреслювалася на сторінках цього конспекту. Важливо також, щоб туризм розвивався в тих формах і масштабах, які б влаштовували місцеві громади. Те, що підходить для одного регіону, зовсім не обов'язково влаштовує інший. Дуже важливо розвивати туризм поетапно, що дає місцевим жителям можливість звикнути до нього, а також контролювати процеси впливу туризму на суспільство і навколишнє середовище і вживати необхідних заходів.

В управлінні туризмом застосовуються такі специфічні міри контролю за процесами впливу на соціальне середовище й економіку: 1) збереження самобутності і справжнього характеру місцевих танців, музики, театру, мистецтва і ремесел (у районах, де дотримуються традиційного способу життя); 2) надання фінансових стимулів, організація професійної підготовки й інших форм навчання, з метою залучення місцевих жителів в діяльність, пов'язану з володінням і управлінням туристськими об'єктами і службами; 3) забезпечення доступу місцевих жителів до визначних туристських пам'яток, об'єктів і служб; 5) надання знижок при розміщенні і користуванні об'єктами індустрії відпочинку внутрішнім туристам і місцевим жителям з низьким рівнем доходів; 6) ознайомлення місцевих жителів з цінностями туризму, а туристів - з місцевими традиціями і звичаями; 7) проектування готелів і інших туристських об'єктів з урахуванням місцевого архітектурного стилю; 8) заохочення туристів, які дбайливо і з повагою ставляться до місцевих культурних традицій за допомогою методів вибіркового маркетингу і контролю за туристськими визначними пам'ятками й об'єктами.

Управління рекреаційним навантаженням на об'єктах ПЗФ.

Важливе значення для розробки системи заходів стосовно підготовки рекреаційних територій ПЗФ до прийому відпочиваючих має величина рекреаційного навантаження на ЛК, окремі ділянки, функціональні зони[7].

При визначенні величини рекреаційних навантажень на ЛК природно-заповідних територій приймають такі геоecологічні принципи:

- збереження ландшафтного різноманіття у процесі природо-користування;
- повсюдність і профілактичність природоохоронних заходів;
- оптимізація взаємодії людини з природою;
- раціональне використання пейзажної різноманітності ЛК, що передбачає рівномірне територіальне розподілення рекреантів.

Основним індикатором при визначенні допустимого рекреаційного навантаження на ЛК є стан рослинності, найбільш чутливого складника ландшафтного комплексу. Другим за вразливістю до зовнішніх (рекреаційних) впливів природним компонентом є ґрунтовий покрив, який вважається «фокусом» усіх взаємозв'язків і взаємовідношень ландшафтного комплексу.

Рекреаційне навантаження - комплексний показник антропогенного впливу (протягом комфортного періоду), який виражається кількістю відпочиваючих на одиниці площі, часом їх перебування на об'єкті рекреації і видом відпочинку[5]. Для визначення рекреаційного навантаження використовуються такі параметри :

- одночасна кількість відпочиваючих (об'єднаних спільністю одного виду відпочинку) на одиниці площі за обліковий період (люд./га);
- сумарний час коленого виду відпочинку на одиниці площі за обліковий період (год/га);
- тривалість облікового періоду в годинах (можлива, тривалість

відпочинку в середньому за день береться 8 год, 1 рік - 8760 год).

Рекреаційне навантаження визначають за формулою:

$$P = K \cdot T / S, \quad (5.1)$$

де P - рекреаційне навантаження, люд.-год/га (люд.-день/га);

K - кількість рекреантів;

T - тривалість окремого виду відпочинку, год (дні);

S - площа території рекреаційного впливу.

Важливим параметром допустимого рекреаційного навантаження є гранична місткість території - кількість рекреантів, при якій з урахуванням часу їх перебування не відбувається істотних змін у просторовій ландшафтній структурі та відновних властивостях ЛК.

Рекреаційна місткість ландшафтних комплексів вимірюється добутком середнього рекреаційного навантаження (норма рекреаційного навантаження) на площу рекреаційної території.

Рекреаційна місткість - це загальна кількість осіб, які можуть одночасно перебувати на даній території, не завдаючи шкоди природному середовищу. Рекреаційна місткість пов'язана з рекреаційним навантаженням і залежить від норми навантаження, площі рекреаційної території, часом перебування рекреантів в її межах, тривалості сприятливого погодного періоду [2].

У науковій праці під редакцією Долішнього [2] пропонується рекреаційну місткість визначати для кожного сезону окремо за формулою:

$$V_i = \frac{N_i S_i \cdot C}{D_i}, \quad (5.2)$$

де V_i - рекреаційна місткість i -ї території, осіб;

N_i - норма рекреаційного навантаження на i -ту територію, осіб/км²;

S_i - площа i -ї рекреаційної території, км²;

C - тривалість рекреаційного періоду, днів;

D_i - середня тривалість перебування туристів і відпочиваючих на i -й території, днів.

Нормативні показники рекреаційного навантаження на природні комплекси

Природні комплекси	Нормативи рекреаційного навантаження (осіб/км ²)					
	Літо			Зима		
	Min	Max	Сер.	Min	Max	сер.
Приморські	300	500	400	60	100	80
Озерні	80	150	115	16	45	30
Річкові	50	80	65	16	24	20
Низовинні	80	120	100	30	50	40
Горбогірно-височинні	100	150	125	40	60	50
Гірські	110	200	155	60	160	110

Допустимі рекреаційні навантаження змінюються в широких межах і залежать від індивідуально-типологічної якості природних ЛК і виду рекреаційної діяльності. Так, навантаження, що стосуються рекреаційних лісів, детермінуються відповідно до їх бонітету.

Для забезпечення виконання національними природними парками покладеного на них завдання щодо створення умов для організованого екотуризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ландшафтних комплексів і об'єктів на їх території виділяються зони регульованої і стаціонарної рекреації.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть негативні впливи розвитку екологічного туризму на стан довкілля?
2. У чому полягає негативний вплив еколого-туристичної діяльності на рослинний покрив ?
3. У чому полягає негативний вплив еколого-туристичної діяльності на тваринний світ ?
4. Які позитивні та негативні соціоекономічні наслідки туризму?
5. Які найважливіші аспекти взаємин туризму і навколишнього середовища?
6. Які існують специфічні міри контролю за процесами впливу на навколишнє середовище?
7. Що таке рекреаційне навантаження?
8. Що таке рекреаційна місткість ландшафтних комплексів?

6

ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І ВИКОНАННЯ ЕКОТУРІВ

Характеристики еколого-туристичних об'єктів. Визначення цільових груп. Критерії якості туристських об'єктів.

Організація екотуру вимагає, насамперед, виявлення необхідних передумов для формування прийнятної і привабливої для туристів „продукту”. Ефективне і безпечне планування й еколого-туристське освоєння будь-якої території неможливе без докладної і достовірної інформації про найрізноманітніші характеристики інтересуючого регіону [27]:

- *Характеристика еколого-рекреаційних ресурсів:* наявність привабливих природних об'єктів, національних парків, заповідників, заказників, резерватів, пам'яток природи, акваторій, ботанічних і зоологічних садів, природничоісторичних музеїв, палацово-паркових ансамблів, океанаріумів і т. ін.; наявність сприятливих біокліматичних умов, мінеральних вод, лікувальних грязей, лікувальних рослин, лісового мікроклімату й т. ін.; тваринного і рослинного світів, можливості рибної ловлі, наявність плодових насаджень, ягід, горіхів, грибів.

- *Характеристика санітарно-епідеміологічної обстановки:* санітарно-гігієнічний стан атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, джерел питного водопостачання, ґрунтів і т.д.; відомості про природно-осередкові захворювання, ендемічні хвороби, про небезпечних для людини комах, ссавців, зміїв, отрутих риб, рослинах, грибах і ін.

- *Імовірність стихійних природних явищ:* раптових змін погоди, перепадів атмосферного тиску, магнітних бур, ураганів, смерчів, вивержень вулканів, землетрусів, повеней, лавин, селів, лісових пожеж тощо.

- *Наявність у регіоні і прилягаючих територіях факторів потенційної антропогенної небезпеки:* смітників, поховань побутових і промислових відходів; сільськогосподарських виробництв, що використовують пестициди, мінеральні і органічні добрива; тваринницьких господарств; промислових підприємств (хімічних, нафтохімічних, мікробіологічних, гірничодобувних і ін.); ТЕС, АЕС і ін.

- *Характеристика інфраструктури медичної і рятувальної служб:* наявність лікарень, травматологічних пунктів, спеціалізованих медичних установ; кваліфікація лікарів і середнього медичного персоналу; можливість надання екстреної медичної допомоги; наявність протипожежної, аварійно-рятувальної, пошуково-рятувальної, гірничорятувальної та інших служб.

- *Характеристика засобів здійснення туру:* якість і екологічність транспортних засобів, місць розміщення туристів (готелів, мотелів,

- кемпінгів, санаторіїв, пансіонатів, візит-центрів і ін.), продуктів харчування, наявність кваліфікованих гідів-екологів, провідників-натуралістів різної спеціалізації, перекладачів, фахівців-фотографів, інструкторів; можливість надання індивідуальних засобів пересування (велосипедів, коней, човнів і ін.), устаткування і спорядження і т. ін.

Крім того, необхідна також інформація: про природоохоронну діяльність у регіоні, припустимі рекреаційні навантаження на природні комплекси, політичну і соціальну стабільність, наявність проблем військового характеру і інших характеристиках цікавлячого регіону.

Необхідна повноцінна інформація про спрямованість і тематику просвітительських програм, відповідно до яких варто формувати цільові групи. Чисельність груп повинна бути обмеженою, щоб звести до мінімуму їхній вплив на природу (не більш 10-12 чоловік). Туроператор повинний надати набір інформаційних листів із загальними відомостями про подорож, маршрут, необхідне спорядження, з зазначенням фактів природничонаукового характеру й інших відомостей, традиційних для турів будь-якого виду туризму.

Організація туру чи екскурсії (розробка маршруту, визначення програми, перелік додаткових послуг і заходів і ін.) повинна проводитися відповідно до критеріїв, що визначають екологічність турпродукту. Вартість туру визначається з урахуванням його екологічних компонентів. При цьому варто зважати на те, що ЕТ, особливо відвідування закордонних ЗТ, поки є відпочинком для досить заможних людей. Вартість таких турів в Україні визначається безліччю факторів, однак, ціни на пакет екотурів, наприклад, у дельту Дунаю чи дельту Дністра диференційовані і доступні не тільки для заможних бізнесменів, але і людей із середнім статком і навіть для груп школярів.

Особливу увагу варто приділяти підбору кваліфікованого, добре навченого персоналу, спроможного ознайомити туристів із проблемами захисту навколишнього середовища, забезпечити їхню участь у природоохоронній діяльності (якщо це передбачено умовами туру). Рекомендується залучати для роботи місцевих гідів, користуватися місцевими послугами, закуповувати місцеві продукти і розселяти туристів у місцевих готелях, що не є власністю іноземних компаній. Усе це допомагає підтримувати економіку регіону і підтримувати місцеве населення в доцільності захисту природи.

Визначення цільових груп. Виявивши доступні еколого-туристські ресурси і оцінивши потенціал тих територій (об'єктів), які можна використовувати для формування різних варіантів еколого-туристського продукту, важливо визначити цільові групи, для яких ті або інші варіанти продукту виявляються найбільш привабливими.

Певно визначити такі групи, адекватні конкретному типу еколого-туристського продукту, можна після того, як про потенційних покупців

зібрано досить різнобічні відомості. Як мінімум, повинні бути встановлені:

- 1) інтерес і загальне відношення клієнтів до екологічної проблематики, у тому числі розуміння ними суспільних екологічних потреб і обов'язків, а також їхня занепокоєність особистою екологічною безпекою;
- 2) готовність чи бажання брати участь у турах виключно екологічної орієнтації чи взагалі в природно-орієнтованих турах;
- 3) інформованість про ЕТ в цілому і про особливості тематики і програми передбачуваного туру;
- 4) схильність до активної діяльності, доречної і доступної у рамках туру і спрямованої на вирішення яких-небудь екологічних задач.

Повинні бути також установлені фактори, що визначають загальні інтереси і нахили клієнтів. Важливим інструментом такого аналізу служать еколого-соціологічні опитування.

З усіх цільових груп найменш звичними клієнтами для більшості ЗТ є туроператори, турагенти, відвідувачі бірж (виставок) і почасти представники мас-медіа.

Туроператори заради формування й освоєння нового продукту бувають готові вкладати свої власні кошти. Турагентів же, насамперед, цікавлять умови одержання комісійних від продажу чужого продукту, у формування і просування якого вкладати свої ресурси вони, не схильні.

Туроператорам потрібно переконатися в наявності необхідного спектра туристських послуг, достатнього для формування цілісного туру (транспорт, розміщення, харчування, основні об'єкти показу чи ключові рекреаційні ресурси, торгівля, розваги). Турагенти ж в першу чергу, прагнуть знайти серед окремих пропонованих послуг чи турпродуктів ті, які вони зможуть продати легко і вигідно.

Критерії якості туристських об'єктів.

Якість як економічна категорія відображає виробничі відносини, що виникають при створенні і використанні корисних властивостей предметів і послуг, і можливості задоволення суспільних потреб при суспільно необхідних витратах праці. Якщо продукти і послуги суспільно не необхідні, то якість не розкривається. З цього випливає, що якість є економічною категорією, що виявляється у безпосередньому зв'язку із споживчою вартістю.

З поліпшенням якості обслуговування в туризмі збільшується участь цієї галузі в розподілі і перерозподілі грошових надходжень і витрат населення за структурою й у територіальному розрізі. Збільшення числа туристів змінює структуру витрат населення на користь послуг за рахунок економії на купуванні товарів. Висока якість обслуговування в туризмі веде до зростання витрат населення на подорожі, перебування в туристських центрах, розваги, відвідування різних культурних заходів.

Якість обслуговування в туризмі тісно пов'язано зі споживанням двох видів благ (товарів і послуг) і з двома видами відносин (матеріальних і нематеріальних). Тому правильне визначення критерію і показників якості туристського обслуговування є задачею, вирішення якої набагато

сутужніше, ніж в інших галузях комплексного суспільного обслуговування (наприклад, роздрібна торгівля, громадське харчування та ін.).

Це мають бути показники, що надають можливість визначити якість туристського обслуговування в окремих туристських комплексах, у діючих усередині них мікрокомплексах, дирекціях, окремих ланках. За допомогою цих показників і методики їхнього зіставлення можна порівняти якість туристського обслуговування по комплексах, видам діяльності і ланкам, щоб виділити передовиків і відстаючих.

- Такими показниками для засобів розміщення можуть бути: 1) забезпечення найбільш оперативного розміщення туристів у готелях, мотелях, кемпінгах, приватних квартирах, гостьових будинках і екоселах; 2) забезпечення організованим туристам не тільки найшвидшого розміщення в готелі, кемпінгу і т.д., але і надання їм саме того номера, що попередньо був виділений (проданий) туристу; 3) підтримка необхідної тиші і спокою в місцях розміщення, справної роботи всього устаткування номера, забезпечення рівня обслуговування, що відповідає вимогам категорії засобу розміщення, надання послуг щодо перенесення багажу по прибутті і виїзді туриста, постачанні його необхідною інформацією і т.д.; 3) установа санітарно-гігієнічного порядку в засобі розміщення відповідно до високих сучасних вимог, що зазначені в характеристиці його категорії; 5) вимога необхідної кваліфікації, знання іноземних мов і високої особистої гігієни; до обслуговуючого персоналу; 6) підтримка зовнішньої території й інтер'єра засобу розміщення в такому ж стані, у якому вони були здані в експлуатацію; 7) надання (безкоштовно чи за плату) широкого спектра додаткових туристських послуг, пов'язаних з перебуванням гостей (телефон, факс, пошта, e-mail); 8) створення умов для розваг з урахуванням національності, соціального стану й інших особливостей туриста; 9) забезпечення прання і прасування білизни, хімічного чищення одягу, придбання квитків на різні культурні і спортивні заходи, екскурсії і т.д.

Показниками для виміру якості обслуговування в діяльності сфери харчування можуть бути: 1) ступінь естетичного оформлення подаваних блюд, десертів, їхня температура, смакові якості; 2) розмаїтість асортименту кулінарної продукції, напоїв і інших товарів, які наявні в підприємстві громадського харчування відповідно до його типу, націненої категорією, особливостями його клієнтури; 3) швидкість обслуговування і люб'язність персоналу при зустрічі і проводах відвідувачів, швидкість надання меню для вибору клієнтом замовлення за своїм бажанням, уважність при прийомі доручення від відвідувача; 4) швидкість виконання замовлення-доручення і метод оплати замовлення після того, як відвідувач поснідає, пообідає чи повечеряє; 5) обсяг обслуговування відвідувача під час споживання їжі: розливання офіціантом вина й інших напоїв в чарки і фужери (протягом усього обіду чи вечері, своєчасне звільнення столу від використаного посуду), дотримання офіціантами визначених правил етикету при обслуговуванні клієнтів за столом; 6) ступінь підтримки

чистоти і затишку в залі, що відповідає вимогам культурної людини, включаючи періодичне провітрювання зали й інших допоміжних приміщень, задіяних в обслуговуванні клієнтів; 7) ступінь особистої гігієни, охайність, гарний зовнішній вигляд, культура поведження, обов'язкова наявність фірмового одягу, що би відповідало типу і категорії певного підприємства громадського харчування; 8) сервіровка справ і напоїв точно за розмірами, масою і складом, зазначеним у рахунку відповідно до діючих цін.

Показниками *якості обслуговування в роздрібній торгівлі* продовольчими і промисловими товарами та сувенірами, які пропонуються туристам, можуть бути: 1) ввічливе відношення до клієнтів, швидкість їхнього обслуговування; 2) продаж тільки доброякісних товарів і підтримання асортименту-мінімуму для даного торгового об'єкта; 3) утримування магазину в належному санітарному стані відповідно до вимог сучасної гігієни; 4) особиста гігієна обслуговуючого персоналу магазину, охайний вигляд продавців; 5) упровадження додаткових форм торгового обслуговування; 6) вивчення потоків покупців, поліпшення режиму роботи торгового об'єкта, підготовка пропозицій щодо змінення режиму, якщо це залежить від персоналу; 7) дотримання маси і цін пропонованих товарів.

Служба побуту займає важливе місце, насамперед в обслуговуванні неорганізованих туристів. Для цього виду обслуговування, крім загальних показників якості, характерних для готельного господарства, ресторанів і інших підприємств громадського харчування, магазинів роздрібною мережі (санітарний стан об'єктів і гігієна персоналу), ввічливе звертання до клієнтів, точність маси продуктів, що відпускаються, і застосовуваних цін), ще є і специфічні показники: безумовне надання послуг, включених до обов'язкового списку виконуваних даним об'єктом побутового обслуговування; дотримання термінів виконання послуг; своєчасне реагування на рекламації щодо якості послуг; різноманітні форми обслуговування туристів.

Транспортне обслуговування, яка організується туристськими комплексами, посідає важливе місце в екотуристському обслуговуванні. Для цього виду обслуговування можуть бути застосовані певні показники якості. При цьому необхідно враховувати наступне: автомашини (автобуси і легкові), плавзасоби (човни, катери), використовувані для поїздок туристів, повинні бути в повній технічній справності, мати гарний зовнішній і внутрішній вигляд, бути екологічними; автобуси повинні подаватися в призначене місце завчасно до відправлення групи туристів, аби люди могли спокійно зайняти місця в салоні; водій машини зобов'язаний прийняти багаж туристів і розмістити його в багажнику, а після прибуття в зазначене місце видати багаж персоналу, що зустрічає туристів; протягом поїздки шофер повинний йти назустріч побажанням туристів і зупиняти машину, човен, катер, коли його просять; від'їзд і прибуття транспортного засобу повинне відбуватися в точно визначений час; водію слід було б знати одну з

мов, на який спілкуються іноземці, щоб допомагати їм при прийомі і передачі багажу й у решті випадків; при користуванні туристами таксі на лічильнику повинна точно фіксуватися сума оплати.

Екскурсовод є представником туристської організації. Він проводить бесіди з туристами, супроводжує їх протягом усього часу перебування в даному центрі, якщо таке екскурсійне обслуговування передбачене. Якість екскурсійного обслуговування можуть характеризувати визначені показники. При цьому важливо враховувати наступне: точність, уважність, чемність, люб'язність і дбайливість щодо туристів з боку екскурсовода під час роботи з групою; екскурсовод не повинен допускати порушень правил обслуговування туристів з боку працівників основних секторів туристської діяльності; екскурсовод повинний використовувати нові форми і способи удосконалювання екскурсійної діяльності; екскурсовод здійснює контроль за якістю послуг, що надаються туристам, прагнути, щоб вони відповідали світовому рівню, а якщо це неможливо, за те, щоб вони принаймні відповідали прийнятим стандартам і нормативам; екскурсовод погоджує свій робочий час з режимом нічлігів, культурних занять і подорожей туристів, не відмовляє їм у послугах, що можуть бути виконані і також під час відпочинку.

Показники якості інших послуг, що можуть надаватися в рамках багатобічної діяльності туристських комплексів, повинні визначатися конкретно, у відповідності зі своїм місцем у туристському обслуговуванні даного туристичного комплексу.

Питання для самоперевірки

1. Яка інформація необхідна для організації і здійснювання екскурсу?
2. Які основні критерії визначення цільових груп?
3. Які показники якості туристських об'єктів?

7 МАРКЕТИНГ У ЕКОТУРИЗМІ

Маркетингова стратегія екотуризму. Поняття «індустрія туризму». Специфічні особливості індустрії туризму. Туристське обслуговування. Туристський продукт. Додаткові туристські послуги. Роль реклами в розвитку екологічного туризму.

Маркетинг у туризмі вкрай необхідний, оскільки попит на туристські послуги надзвичайно динамічний, відзначається значними сезонними коливаннями, характеризується „феноменом насичення”, коли пропозиції туристських фірм можуть перевищувати потреби в подорожах по визначених маршрутах.

Маркетингова стратегія ЕТ повинна включати: 1) виконання маркетингових досліджень країн з різними рівнями розвитку ЕТ, ідеологією, культурою, природними умовами; 2) проведення досліджень з метою визначення пріоритетів і тенденцій попиту на послуги ЕТ; 3) формування привабливого для туристів образу України, який залежить від стану природних і культурних визначних пам'яток, персональної безпеки туристів, гостинності місцевих жителів і т.д.; 4) розроблення і створення стимулів для залучення закордонних інвестицій, засобів наукових і культурних фондів для розвитку інфраструктури ЕТ; 5) уведення нових оригінальних і екзотичних рішень для задоволення потреб туристів: пошук нових туристських ресурсів, упровадження національних звичаїв і обрядів в обслуговування туристів, використання при організації таких маршрутів гуманних природоохоронних принципів Аппалачської тропи, а також системи прізів і заохочень туристам, що пройшли протягом визначеного часу всю стежку; 6) розширення міжнародних зв'язків у сфері ЕТ шляхом стикування внутрішніх туристських з міждержавними маршрутами; 7) формування попиту на послуги ЕТ, що враховує інтереси різних вікових груп, соціальний стан, рівень освіти і фізичної підготовки, максимальний розвиток сімейних видів ЕТ; 8) створення ринку унікальних товарів і послуг у сфері ЕТ; 9) рекламування галузі ЕТ (випуск серії фільмів, буклетів, проспектів на основних мовах світу); 10) входження у світову інформаційну мережу Інтернет, участь у республіканських і міжнародних форумах, наукових конференціях із проблем природокористування і розвитку ЕТ; 11) створення спеціалізованих туристських агентств, працюючих у тісній взаємодії з різними об'єктами ПЗФ, що забезпечують вирішення проблем реклами і маркетингу туристських послуг на ЗТ (при цьому не допускаючи монополізації цієї сфери).

Розвиток менеджменту в ЕТ покликаний підвищити ефективне управління діяльністю туристських підприємств, у тому числі: 1) забезпечити відповідність рекламованих достоїнств туристських маршрутів і супутніх послуг якості цих послуг, що пропонуються у дійсності; 2) забезпечити максимальне врахування попиту споживачів ЕТ при формуванні туристських маршрутів за їх складністю, видами, сезонністю, тривалістю і т.д.; 3) забезпечити захист життя і здоров'я мандрівників на небезпечних і складних маршрутах; 4) забезпечити при проведенні турів максимальне збереження НПС і культурних цінностей відвідуваних територій.

Індустрія екотуризму і туристські ринки.

„Індустрія туризму - це сукупність підприємств, установ і організацій матеріальної і нематеріальної сфер виробництва, що забезпечують виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг для туристів, освоєння й експлуатацію туристсько-рекреаційних ресурсів і створення матеріально-технічної бази туризму”.

Умовно виділяють 3 групи підприємств, установ і організацій індустрії туризму: 1) установи, що здійснюють комплексне туристсько-екскурсійне обслуговування на маршрутах і по місцям відпочинку (турбази, готелі, санаторії, кемпінги, мережа бюро подорожей, екскурсійних бюро, туроператорів і турагентств), що реалізує тури й окремі послуги населенню за місцем проживання і відпочинку; спеціалізований транспорт, що здійснює туристсько-екскурсійні перевезення; підприємства й установи в місцях відпочинку і центрах туризму, що забезпечують туристів оздоровчими й іншими послугами, а також сувенірами й іншими товарами і послугами туристського попиту (бальнеолікарні, спеціалізовані магазини і т.п.); 2) підприємства, установи й організації, що надають у місцях відпочинку і туризму як туристам, так і місцевому населенню різні послуги - побутові, культурно-пізнавальні, торгові й ін. (пасажирський транспорт, готелі, поліклініки, лікарні, магазини, кінотеатри, клуби і т. ін.); 3) промислові підприємства, установи й організації, що забезпечують створення й експлуатацію матеріально-технічної бази туризму і знарядь праці, що поставляють для неї сировину, інвентар, спорядження й інші товари індивідуального користування, а також установи, що готують кваліфіковані кадри для сфери туризму.

Індустрію туризму складають підприємства, що випускають товари і послуги, виробництво яких не може існувати без туризму: готельні підприємства; підприємства харчування; транспортні підприємства; екскурсійні, туристські бюро й агентства; підприємство з виробництва сувенірів; навчальні заклади туристського профілю; інформаційні і рекламні служби; науково-дослідні і проектні організації туристського профілю; підприємство з виробництва туристських товарів.

Індустрія туризму відрізняється трьома специфічними властивостями: по-перше, це ресурсна орієнтація в розміщенні

туристських підприємств; по-друге, сезонність у виробництві туристських послуг і, по-третє, це високі вимоги до рівня розвитку інфраструктури взагалі і соціальної й інформаційної, зокрема.

Головною специфічною особливістю індустрії туризму є поєднання в часі виробництва і збуту продукції. Це визначається тим, що туристські послуги (турпродукт) виробляється і споживається в одному місці, при цьому час транспортування дорівнює нулю, і він споживається відразу.

Наступною специфічною особливістю туристського обслуговування є здійснення транспортування споживача від виробничого об'єкту до виробництва послуги. Це пов'язане, у свою чергу, з іншою специфікою туризму, яка полягає в тім, що його продукція вивозиться „самовивозом”.

Туристське обслуговування відноситься до сфери обслуговування, що поєднує усі види діяльності, які пов'язані з розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ і послуг. Для того, щоб розкрити сутність і зміст туристського обслуговування, необхідно з'ясувати характер самого процесу обслуговування в туризмі. У широкому сенсі під туристським обслуговуванням розуміється сукупність діяльності, що забезпечує туристам різні зручності при купівлі і споживанні послуг і товарів під час подорожі і перебуванні поза постійним місцем проживання.

Комплексний характер і складність цього процесу визначаються наступними обставинами: 1) виробництво більшої частини послуг безпосередньо пов'язане зі споживанням, тому воно переважно має нематеріальний характер і послуги надаються безпосередньо туристам; 2) туристам пропонується надзвичайно велика гама послуг і товарів, що мають різну технологію виробництва й обслуговування. Розмаїтість послуг і товарів відображає комплексний характер потреб туристів - подорожі, харчування, проживання, лікування, ділові контакти, розваги і т.д.; 3) туристське обслуговування здійснюється завдяки функціонуванню різних елементів матеріально-технічної бази - готелів, ресторанів, транспорту, спортивних споруджень, медичних установ і т.д.; 4) послуги і товари, пропоновані туристам, виробляються в результаті різних видів діяльності. промисловістю, зв'язком, охороною здоров'я і т.д.; 5) обслуговування здійснюється персоналом з різною професійною підготовкою і рівнем освіти.

Індустрія туризму є виробником туристського продукту, за допомогою якого задовольняється туристський попит населення, який, у свою чергу, формується під впливом рекреаційних потреб людей.

Туристський продукт за структурою підрозділяється на три складові частини: тур; додаткові туристсько-екскурсійні послуги; товари.

Тур - це первинна (обов'язкова) одиниця туристського продукту, вона реалізується клієнту як єдине ціле і є продуктом праці туроператора на визначений маршрут і в конкретний термін. А *туроператор* - це туристське підприємство (організація), що займається розробкою (виробленням) туристського продукту і комплектацією турів, забезпечує їхнє функціонування, організує рекламу і просування туристського

продукту на ринку, визначає ціни на ці тури, продає турагентам для реалізації по своїх ліцензіях. У структурному плані тур складається з туристського пакету і комплексу послуг на маршруті. Туристський пакет пропонується туроператором і містить у собі обов'язкові (звичайно необхідні і достатні) послуги на маршруті: транспортування туриста до місця відпочинку і назад; трансферт; розміщення і харчування у визначеному співвідношенні (розміщення, сніданок, напівпансіон, повний пансіон); обов'язкова екскурсійна і культурна програма.

Туроператор виконує в туризмі провідну роль, оскільки саме він пакетує різні послуги (транспорт, розміщення, харчування, трансферт, розваги і т.п.) у єдиний туристський продукт, який і реалізує споживачеві через агентську мережу.

Турагент - це реалізатор туристського продукту туроператора, що працює безпосередньо на туристському ринку. Одержує за свою діяльність комісійну винагороду. На відміну від туроператора, турагент не несе відповідальності за якість туру.

Продукт туроператора (*туристський пакет*) - це комплекс послуг, наданих впродовж усієї подорожі за груповим чи індивідуальним планом, що пропонується в широкий продаж як серійний продукт.

Туристський продукт відрізняється від туристського пакета тим, що останній є тільки частиною туристського пакету, точніше - обов'язковою частиною туру. Уніфікація вимог до туристського продукту визначається тим, що тур, придбаний в одному місці, споживається в іншому. За цих умов тільки повне узгодження позицій туроператора, турагента і туриста здатне забезпечити виконання взаємних зобов'язань.

Відповідно до ваучера, туроператор несе відповідальність за: дотримання програми перебування; відповідність реклами і наданої туристу інформації з фактичного комплексу послуг; довільна зміна вартості туру; вірогідність інформації про туристський продукт.

Структура витрат туриста по елементах туристського продукту розподіляється в такий спосіб: тур - 50%; додаткові туристсько-екскурсійні послуги - 30%; товари - 20%.

Додаткові туристсько-екскурсійні послуги - це послуги, не передбачені ваучером чи путівкою, надаються споживачеві в режимі його вільного вибору. Ці послуги не входять до основної вартості путівки. До них відносяться: резервування місць, обмін валюти, побутове обслуговування, прокат, телефон, громадський транспорт, пошта, камери зберігання речей, розваги і т. ін. Додаткові послуги турист отримує за окрему плату.

Товари і послуги туристського призначення можна об'єднати в три групи: транспортне забезпечення; послуги і товари, які пропонуються туристам у туристських районах (рекреаційні ресурси, нічліг, харчування, окремі види побутового обслуговування й ін.); разові послуги і товари (послуги розваг, спорту, сувеніри і т.д.). У свою чергу, кожна група туристських послуг і товарів підрозділяється на види.

Туристські подорожі обумовлюють виникнення особливих форм вжитку і перетворюють самого туриста на специфічного споживача. *Туристське споживання* визначається платоспроможністю туриста, а інтенсивність витрат - характером туристських послуг і звичок споживачів, сезонністю туристського попиту і споживанням тих чи інших товарів і туристських послуг. Склад туристів за національністю, статтю і віком також впливає на обсяг і структуру витрат туристів. Найбільшими статтями витрат туристів є витрати на пересування і покупки: на них приходить до 60% і більш від загальної суми витрат, у тому числі на покупки - біля 25%.

Туристський попит і туристська пропозиція, виступаючи як елементи економічної структури туризму, утворюють „туристський ринок” - сферу реалізації туристських послуг і товарів. Саме завдяки споживанню товарів у виді туристських послуг, туризм виконує свою головну і складну економічну функцію. Продаж туристських послуг - важлива стаття як у внутрішній, так і в зовнішній торгівлі. Туристські послуги, виступаючи як товар, є предметом купівлі-продажу на ринку. У територіальному аспекті туристський ринок можна підрозділити на: місцевий ринок туристських послуг у будь-якому пункті; районний (регіональний) ринок туристських послуг у визначеному територіальному осередку країни; національний ринок туристських послуг на території визначеної країни; світовий ринок туристських послуг (світовий туристський ринок).

На туристський ринок істотний вплив справляє пересування туристів, що залежить від політичних, соціально-економічних, природно-географічних і інших факторів. На нього також впливають туристсько-рекреаційні ресурси, обсяг послуг, що надаються, якість обслуговування, проведення різних культурно-масових заходів, розташування об'єктів туристської інфраструктури, транспортні умови, сезон, погода, мода і т.д. Кон'юнктуру на світовому туристському ринку визначає попит на туристські послуги, що відрізняється великою нестабільністю в часі і просторі. Створення туристських послуг обмежене визначеним туристським районом. Але, незважаючи на це, їхня реалізація значною мірою пов'язана не з місцевим ринком, а виступає як складова частина загальнодержавного чи світового туристського ринку; звідси і ціноутворення, яке визначається кон'юнктурою цих ринків.

Екологічна інформація в рекламі, торгові марки і знаки.

У цьому невеликому розділі конспекту характеризуються хоча і різні засоби реклами, але такі, що відповідають загальній основній цілі. Ця ціль - як прямо, так і побічно доводити до відома відвідувачів екотуристичних регіонів і споживачів його продукції уявлення про загальну екологічну ситуацію, наскільки екологічні пропонувані послуги і наскільки доцільно ними користуватися. Це означає, що в екологічно орієнтованій рекламі повинні бути об'єктивні, достовірні відомості і факти, а не тільки запевнення коли, не спираючись на них, неможливо було б перевірити достовірність інформації.

Для турагентств чи інших споживачів, орієнтованих переважно на одержання прибутку: великий вибір доступних класичних і незвичайних екотурів по усьому світі; тури, присвячені екології дощових лісів; доступні подорожі в „нетуристські” регіони; подорожі в райони, не переповнені масами туристів; пропозиція відвідати регіони, не порушені масовим туризмом; подорожі по непроторених шляхах.

Для клієнтів, уважних до мови реклами: екологічність, пізнавальність, персональні контакти з екзотичними культурами, що захоплює враження в місцях класичних пригод; екологічна сприйнятливність; міжкультурні взаємодії; екологічно дружні тури; сприйняття і природного, і культурного середовища; духовні пригоди для певної групи мандрівників; екологічно збалансований розвиток; тури для людей, що усвідомлено відносяться до природи; природно-орієнтовані подорожі.

Для клієнтів, що цікавляться наукою й охороною природи: робота для волонтерів на тиждень; відвідування одвічних природних регіонів світу і допомога в їхній охороні; подорож, що сприяє одержанню коштів на охорону природи і культури; подорож із залученням його учасників до участі у природоохоронному проєкті; участь у науковій експедиції; участь у реставраційному проєкті.

Власне екологічна (чи пряма екологічна) інформація, яку варто включати у визначених (не надмірних !) кількостях у рекламні матеріали, повинна бути конкретною, регіонально специфічною і спиратися, наскільки це можливо, на офіційні джерела. Так, пропонуючи відвідати той чи інший парк, корисно в прикладених листівках чи спеціальних бюлетенях надавати стандартні відомості, одержувані в гідрометеослужбі, у СЕС і інших установах: 1) про фонове для ЗТ чи даного регіону забруднення повітря, склад питної води, радіаційний фон й ін.; 2) про ці ж параметри в населених пунктах і місцях розміщення туристів; 3) про прийняті гігієнічні норми по тим же характеристикам.

Поряд із прямою екологічною інформацією для залучення клієнтів і їхнього виховання необхідно використовувати непрямі способи подання екологічних відомостей. Ефективним інструментом такого роду є екологічні торгові марки і знаки, а також сертифікати, що можуть присуджуватися готелям, фірмам, товарам і навіть місцевостям.

Ефективності реклами, як відомо, можуть сприяти дві умови.

Перша умова пов'язана з тим, що заклики загального характеру („бережіть, охороняйте, не шкодите” і т.д.) уже майже не досягають цілі, вони стали звичними. Інша справа, коли рекламується доступний і не цілком тривіальний спосіб що-небудь зберегти чи захистити.

Друга умова: важливо пояснити читачеві чи слухачеві рекламного звернення, що його дія буде не тільки загальнокорисною і необхідною природі, культурі, людству, але й безпосередньо йому самому.

Питання для самоперевірки

- 1.Ціль розвитку менеджменту в екотуризмі?
- 2.Із чого повинна складатися маркетингова стратегія екотуризму?
- 3.Що таке „індустрія туризму”?
- 4.У чому полягає комплексний характер туристського обслуговування?
- 5.Які функції покладаються туроператорів і турагентів?
- 6.Що таке туристський продукт і туристський пакет?
- 7.Що таке туристський попит і туристська пропозиція?
- 8.Як реклама, торгові марки і знаки сприяють підвищенню рейтингу екотуризму?

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Участь місцевих співтовариств у екотуризмі. Роль неурядових організацій у розвитку екотуризму.

З огляду місцевої громади, починання у галузі ЕТ успішні, якщо: місцеве населення залучене до діяльності; розширюються місцеві навички й звичаї; громада має права на дику природу й інші ресурси; розвинені засоби інформації, навчання і планування; права громади підтверджуються як на словах, так і при розподілі доходів; поширюється інформація про те, що територіальні громади займаються регіональним туризмом.

Вигоду громади (і фінансову, і соціальну) від ЕТ можна підвищити: залученням громад до планування; залученням приватних починань до діалогу і суспільної вигоди; захистом прав місцевого співтовариства на ресурси; усуненням деяких перешкод, що обмежують можливості об'єднання приватних і суспільних підприємств; роз'ясненням і навчанням правил поведінки із клієнтом, з розумінням вигоди; фінансовими вигодами абсолютно необхідними для тривалого успіху такого підприємства, незалежно від того, фінансується воно, чи керується громадою або ні.

Варто розробити інформативну структуру, щоб місцеве населення, яке мешкає в туристичних областях, могло без перешкод одержати інформацію про те, як працює туризм взагалі, і в результаті могли б приймати рішення про надання свого часу і засобів у сферу туристичних послуг. Місцевому населенню набагато простіше справитись з постачанням, наприклад, продуктів і сувенірів на ринок ЕТ. Якщо туристи бажають залишитися на ніч, повинні бути відповідні, гостьові будинки, готелі і кімнати, кафе і невеликі ресторанчики. Все це повинні відповідати потребам туристів.

Навчання гідів. Подумайте про можливість створення асоціації гідів і екскурсоводів з місцевого населення. Навчання може включати заняття, прогулянки з метою перебування у потенційних місцях для турів і навчання людей тому, як поводитися з гостями. Навчання повинне бути інтерактивним, тобто щоб викладачі брали активну участь у процесі. Варто також поліпшувати вже існуючі місця, по яких проводяться екскурсії, відповідно до найкращих стандартів світового досвіду.

Використання опитувань. Просіть у туристів відгуки і/чи ведіть щоденний облік туристів. Це допоможе надалі поправленню вашої програми. Проводить опитування туристів про конкретні місця, щоб довідатися думки і пропозицій в плані поліпшення вражень від їхньої подорожі.

Вивчення економічних оцінок. Збирайте економічні дані по діяльності і функціонуванню ЕТ як усередині, так і поза громадою, тобто, де це тільки

можливо. Обговоріть всією громадою можливі ціни в екотуристичній діяльності. Подумайте про місцеву підтримку розвитку ЕТ. Будьте винахідливими і відкритими.

Аналіз наслідків туристичної діяльності. Проаналізуйте наслідки ЕТ за допомогою опитувань місцевого населення в межах реалізації екотуристичної програми про соціальний, екологічний і економічний вплив туризму на їхню культуру, спосіб життя і діяльність. Усі разом приймайте рішення і розробіть план дій, щоб пом'якшити негативний вплив.

Інші пропозиції по залученню до діяльності громадськості. Оцінюйте відношення громади до ЕТ і його вплив за допомогою роботи з громадськими організаціями, під час загальних зборів, опитувань, особистих відвідувань населення і т.д. Рекламуйте в територіальних громадах вигоди ЕТ за допомогою ряду дій, а саме семінарів і публікацій на тему „Вигідність ЕТ для територіальних громад”. Дайте можливість місцевому населенню брати участь у плануванні, управлінні, діяльності і найманні працівників для ЕТ, а також у наданні товарів і послуг.

Одними з учасників громадського руху щодо розвитку ЕТ можуть бути неурядові організації екологічного і екотуристичного напрямку. В даний час в Україні зареєстровано близько 500 екологічних неурядових організацій (НУО), головними напрямками діяльності яких відповідно до їхніх статутів є екологічна освіта, виховання і поширення інформації про НПС.

У цілому, взаємодія державних органів управління з громадськістю можлива в наступних напрямках: закріплення за громадськістю (відповідно до Оргуської конвенції) права на вільний доступ до інформації про розвиток ЕТ в країні, регіонах і конкретних місцевостях; підготовка планів інвестування верств населення, яке зацікавлена в розвитку ЕТ на місцевому рівні; участь в оцінці впливу ЕТ на НПС; взаємодія з вузами і послуги, знаків для товарів і послуг.

середніми спеціальними навчальними закладами по напрямках ЕТ; інформування комерційних банків і інших потенційних інвесторів про наявні проекти розвитку ЕТ, можливості інвестування; участь у розробці безпечних для ЕС відвідувань дикої природи і біорізноманіття маршрутів; розробка і реалізація механізму проведення суспільних консультацій з питань розвитку ЕТ аби всіх зацікавлені сторони до цього процесу.

У світовій практиці процес зв'язків із громадськістю (*наблик рилейшинз*) має різноманітні форми: прес-конференції й інтерв'ю, комюніке для преси, інформаційні тури власних і закордонних журналістів, конкурси, прями контакти з публікою. Важливо, щоб ці зв'язки планувалися заздалегідь і знаходилися в тісному ув'язуванні з проектами розвитку ЕТ.

Професійна підготовка місцевих жителів для ефективної роботи на всіх рівнях управління галуззю приводить до збільшення числа робочих місць для місцевого населення, а завдяки зростанню професіоналізму і

поліпшенню якості наданих послуг - до більш високого рівня туристської задоволеності.

Питання для самоперевірки

1. Яка роль громадськості в розвитку екотуризму?
2. Які існують шляхи залучення місцевих співтовариств у еколого-туристичній процес?
3. Які існують шляхи залучення територіальних громад у розвиток екотуризму?
4. Яка роль відіграють неурядові організації в розвитку екотуризму?

ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Передумови розвитку екотуризму в Україні. Характеристика природно-рекреаційних реурів. Стратегічні основи розвитку екотуризму. Наукове забезпечення розвитку екотуризму.

Україна має сприятливі природнокліматичні умови, багатий рослинний і тваринний світи, цілющі мінеральні джерела, лікувальні грязі, багату історико-культурну спадщину, людські й матеріальні ресурси. В Україні є понад 125 тис. пам'яток археології й архітектури, сотні музеїв. Майже 40% історичних цінностей зосереджено у західному регіоні України.

Природні умови України дуже різноманітні. Її територія представляє собою складну систему ландшафтних комплексів різного значення. На півночі широкою смугою простирається Українське Полісся - зона змішаних лісів. Південніше Києва Полісся змінюється лісостепом, що переходить у степову зону. Поверхня, на якій утворилися всі ці зони, є поєднанням підвищених і низинних просторів Східноєвропейської рівнини, а на крайньому заході України піднімається гірський масив Українських Карпат, яким властива вертикальна зональність географічних ландшафтів.

Клімат України носить перехідний характер від м'якого західної

Європи до континентального східноєвропейських областей. Азовський баричний максимум приносить потік порівняно вологого повітря, а Азіатський антициклон - винятково сухий: узимку - холодний, а влітку - перегріте повітря з закаспійських пустель.

Річкова мережа України складається із 63119 річок, у т.ч. великих (площа водозбору 50 тис. км²) - 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) – 81, малих (менш як 2 тис. км²) - 63029. Загальна довжина складає 206,4 тис. км, із них 90% приходить на малі річки. Майже усі вони несуть у Чорне море воду, зібрану з усієї площі України і тільки 4% з них (самі західні) стікають у Балтійське море. Майже усі річкові басейни відносяться до міжнародних водних басейнів.

Водний фонд України включає 8073 озер і лиманів з загальною площею 4021,5 км². Кількість водосховищ з об'ємом води більш як 1 млн. м³ – 944. Незначну частку території країни займають болота, заболочені і перезволожені землі.

За умовами ґрунтоутворення і рослинним покривом територія України різноманітна (відповідно до загальної географічної зональності); в основному, поширені родючі чорноземи.

Лісові ресурси також є часткою цінного рекреаційного і природоохоронного потенціалу України. Площа лісів на території України складає 10,8 млн. га, у т.ч. 6,96 млн. га ліси 1-ої групи, які виконують санітарно-гігієнічні і оздоровчі (18,7%), захисні (30,4%) і водозахисні (3,6%) функції, а також ліси спеціального цільового призначення (3,1%).

Для створення розвиненої системи ЕТ важливою умовою є біологічна різноманітність природних ЕС, яка зростає у наступному ряду: луг, болото, плавня, степ, ліс. При площі країни менш 6% території Європи, 35% біологічного різноманіття припадає на Україну, яка розташована на перехресті багатьох природних зон, шляхів міграції представників фауни і флори. В Україні є понад 70 тис. таксонів і у національну Червону книгу занесено 511 видів рослин (3500 рослинних асоціацій) та 382 види тварин. На території України щільність генетичної різноманітності варіює у інтервалі 23-430 умовних одиниць, що має загальноєвропейське значення для збереження біологічного різноманіття [18].

Різнманітність ландшафтно-природних умов України дає можливість широко використовувати мінеральні води і лікувальні грязі, кліматичні ресурси та інші складові ОРП. Розвинена мережа санаторно-курортних об'єктів складає 3,2 тис. оздоровчих закладів. де оздоровляється майже 3 млн. осіб.

До складу ПЗФ України входять понад 8 тисяч об'єктів загальною площею 3,3 мільйона га, або 6,05 % національної території^[21]. Це, зокрема, 19 природних та 4 біосферних заповідники, 49 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних, зоологічних садів, дендропарків та парків-

пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища. Попри це, площа природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 21 %

Територія України надзвичайно багата не тільки унікальними природними ресурсами і умовами, а також і об'єктами історико-культурної спадщини (пам'ятками містобудування і архітектури, археології, історії, монументального мистецтва тощо), які являються базою для масового туризму.

Особливості рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу України створюють можливості для всебічного задоволення потреб внутрішнього і зовнішнього туризму. Згідно з „Земельним кодексом України”, в межах її території серед інших категорій земель виділяються землі оздоровчого призначення з природними лікувальними властивостями [18].

Майже усі існуючі регіональні структури ЕТ України в даний час формуються п'ятьма основними групами факторів: 1) розміщенням ЗТ, і у, першу чергу, заповідників, національних і регіональних ландшафтних парків; 2) розмаїтістю і привабливістю ЕС і ландшафтів регіонів, а також їх екологічною і біокліматичною сприятливістю; 3) віддаленістю від центрів розселення; 4) транспортною доступністю і інфраструктурною забезпеченістю; 5) популярністю регіонів і маршрутів; за цими параметрами істотно розрізняються групи регіонів (популярні у „самодіяльних” туристів) і регіони, відомі клієнтам через рекламу в мас-медіа.

Оцінюючи і зіставляючи внесок кожного з цих факторів у якість територій, пріоритетних для розвитку внутрішнього українського ЕТ виділяють, наприклад, 7 регіонів України [19]: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Придонецький, Приазовський, Чорноморський, Кримський.

Незважаючи на просторість незасвоєних чи слабо освоєних просторів, стан навколишнього середовища на території України в цілому далекий від благополучного, у тому числі і поза найбільшими індустріальними центрами. Ця ситуація обумовлена відсталіми технологіями як у промисловості, так і в сільському і лісовому господарствах, слабким контролем за компаніями-монополістами, які добувають і переробляють сировину, як правило, у віддалених районах, а також правовим нігілізмом.

Багато експертів-екологів характеризують нинішню екологічну ситуацію в Україні як складну, котра формувалася протягом тривалого періоду через зневагу до об'єктивних законів розвитку і поновлення природно-ресурсного комплексу. Відбувалися структурні деформації народного господарства, у яких значна роль призначалася розвитку видобутку сировини, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Це

привело до значної деградації довкілля, підвищеного забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, нагромадження в дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних відходів. Такі процеси тривали десятиліттями і привели до погіршення стану здоров'я людей, зниження народжуваності і зростання смертності.

Екологічний стан України ускладнюється поглибленням екологічно гострих локальних ситуацій великими регіональними кризами (Чорнобильська катастрофа, великі виробничі аварії). Усе це вимагає підвищеної уваги до сучасного використання ПР і вживання заходів, спрямованих на поліпшення стану довкілля, біорізноманіття, умов життя нинішнього і майбутнього поколінь людей.

Базовими напрямками розвитку ЕТ в Україні повинні бути наступні: усебічне вивчення світового досвіду розвитку ЕТ; вироблення загальної стратегії розвитку галузі, визначення її основних пріоритетів і державної політики в області ЕТ, удосконалювання державного управління цією галуззю; створення діючої нормативно-правової бази розвитку ЕТ, яка відповідає світовому досвіду і правовій практиці; налагодження організаційної структури ЕТ; наукове забезпечення, планування і прогноз розвитку ЕТ у регіонах і в цілому по країні; розробка організаційних заходів, які сприятимуть ефективному функціонуванню галузі; розвиток внутрішнього і міжнародного туризму в Україні; удосконалювання підготовки кадрів для ЕТ; інформаційно-рекламне забезпечення ЕТ; розвиток матеріально-технічної бази ЕТ; державна фінансова підтримка ЕТ; всебічна охорона довкілля, як основи існування ЕТ і СР регіонів.

До стратегічних напрямків розвитку ЕТ також відносяться: активізація державної політики в сфері ЕТ (державне регулювання відносин використання, охорони, захисту і відтворення ресурсів ЕТ); аналіз існуючих і прогнозування основних показників розвитку ЕТ у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі; розробка територіальної організаційної стратегії, спрямованої на розвиток індустрії ЕТ спочатку на уже вивчених і відомих територіях з перспективою подальшого виходу на усі віддалені ділянки, що є потенціалом ЕТ; підвищення ролі ЗТ у розвитку ЕТ; збереження біологічної і ландшафтної різноманітності в країні; реформування організаційної структури і створення нового економічного механізму управління ЕТ; створення нормативно-правової бази розвитку ЕТ, яка би відповідала світовому досвіду і практиці; формування механізмів економічного стимулювання розвитку внутрішнього й іноземного туризму, залучення інвестицій у цю сферу; уведення твердої системи сертифікації і ліцензування туристської діяльності з метою підвищення якості послуг; створення сприятливих умов для кооперації туристичних, банківських структур, транспортних, готельних і страхових компаній з метою формування високотехнологічного туристського обслуговування і розвитку матеріально-технічної бази галузі; розробка (у рамках системи загального туризму) програми підготовки кадрів для галузі

ЕТ в Україні; розвиток галузевої науки, освіти і виховання; участь громадськості в прийнятті значимих рішень в області ЕТ; забезпечення соціальної спрямованості ЕТ, особливе відродження державних, обласних і міських центрів дитячого і юнацького туризму.

Розвиток ЕТ, як і будь-якої галузі народного господарства, вимагає належного наукового забезпечення, тим більше що при багаторічному активному використанні природних ЕС і ресурсів в туристичних цілях, мабуть, будуть відбуватися як незначні, так і істотні зміни. Тому перспективні напрямки наукових досліджень повинні охоплювати всі аспекти ЕТ.

Необхідне впровадження в наукову діяльність нових інформаційних технологій типу географічних інформаційних систем (ГІС), комп'ютерних програм моніторингу основних процесів, що відбуваються в галузі, потенціалу інформаційних ресурсів Інтернету, розширення міжнародного співробітництва у галузі ЕТ.

Прикладні наукові дослідження повинні бути зосереджені на наступних напрямках: 1) оцінка ресурсного потенціалу і придатності території для розвитку ЕТ з урахуванням його видів і сезонності; 2) вивчення впливу ЕТ на формування господарського комплексу території; 3) проведення моніторингових досліджень по вивченню впливу ЕТ на стан природних і історико-культурних територій і об'єктів; 4) розробка наукових основ маркетингу в ЕТ; 5) складання спеціальних навчальних програм підготовки кваліфікованих фахівців галузі.

Повноцінна освіта і професійна підготовка фахівців має величезне значення для успішного розвитку і ефективного управління у сфері туризму. Посадові особи урядових органів по туризму зобов'язані розбиратися в таких питаннях, як розробка політики розвитку туризму, методи планування і маркетингу, проектування і аналіз виконання, аналіз процесів впливу на стан довкілля, суспільство і економіку.

Інтеграції України у світову систему туристської освіти ще не відбулося, зате прийшло чітке розуміння того, що професійну підготовку у галузі туризму, до якої виявляють інтерес і виконавчі влади, і самі туристські організації, необхідно налагоджувати з урахуванням досвіду світового співтовариства.

Проблему підготовки кадрів для ЕТ можливо вирішити за рахунок перебудови системи, що є в наш час структурою середньої спеціальної і вищої освіти, а також широкого використання можливостей додаткової освіти.

Рішення задач кадрового забезпечення галузі ЕТ включає: визначення потреби в кадрах фахівців; визначення переліку професій, необхідних ЕТ і відповідних їм навчальних спеціальностей (спеціалізацій); розробку навчальних планів, програм дисциплін і методичних посібників; сприяння у формуванні мережі спеціалізованих навчальних закладів і підготовці кадрів викладачів.

З огляду на специфіку ЕТ, фахівці галузі повинні бути добре підготовлені в частині екологічних знань: мати глибокі професійні знання в області природокористування, охорони природних ЕС і біологічної розмаїтості, сучасної і стародавньої історії країни. Фахівці галузі повинні бути здатними оперувати екологічними термінами і поняттями, знати методику проведення екскурсій і показу природних і культурно-історичних об'єктів, творчо підходити до рішення конкретних задач на обслуговування природних і історико-культурних територіях, оперативно вирішувати проблеми в будь-яких нестандартних ситуаціях.

Національна система освіти для ЕТ може базуватися на ВНЗ, що спеціалізуються на підготовці кадрів по зазначеним вище чотирьох напрямках: природничонауковому, гуманітарному, організаційно- управлінському і педагогічному. Пріоритети мають ВНЗ, що мають багаторічний авторитет провідних, забезпечених повноцінною матеріально-технічною базою і висококваліфікованим професорсько- викладацьким складом. На сьогоднішній день у підготовці кадрів для туризму в країні провідну роль займають вузи Києва, Одеси і Донецька.

Питання для самоперевірки

1. Які основні передумови розвитку екотуризму існують в Україні?
2. Які існують стратегічні основи розвитку екотуризму?
3. Які існують державні інструменти стратегії розвитку туризму?
4. Чому екотуризм досі не приносить очікуваного прибутку в Україні?
5. Які існують принципи наукового забезпечення екотуризму?
6. Якіє шляхи удосконалювання системи підготовки кадрів для екотуризму?

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДОПОВІДЕЙ НА СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

1. Світовий огляд сучасного розвитку екологічного туризму.
2. Рекреація, рекреаційна діяльність і рекреаційні ресурси.
3. Еволюцію визначення „екологічний туризм”.
4. Класифікація екологічно-орієнтованих видів туризму.
5. Екологічний туризм.
6. Зелений туризм.
7. Сільський туризм.
8. Історичний туризм.
9. Етнічний туризм.
10. Бедвотчинг.
11. Характеристика об'єктів природно-заповідного фонду.
12. Основні наслідки туристично-рекреаційної діяльності.
13. Вплив туристично-рекреаційної діяльності на рослинний світ.
14. Вплив туристично-рекреаційної діяльності на тваринний світ.
15. Організація екологічних турів.
16. Роль менеджменту в екологічному туризмі.
17. Індустрія туризму
18. Специфічні особливості індустрії туризму.
19. Показники якості туристських об'єктів.
20. Комплексний характер туристського обслуговування.